

HAMİDİYE HAFİF SÜVARİ ALAYLARI

(II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)

Bayram Kodaman

Bilindiği gibi, son yıllarda yerli ve yabancı tarih araştırmacıları II. Abdülhamid devriyle (1876-1909) fazla ilgilenmektedirler. Bu ilginin sebebi, hiç şüphesiz, II. Abdülhamid zamanına ait ilmi araştırmaların yetersiz oluşu ve o devrin her yönüyle tam olarak bilinmemişidir. Mevcud bilgilerimiz ise, genellikle siyasî kanaatlere göre yazılmış ve o devrin belirli yönlerini ele alan kitap, makale ve gazetelerin ürünüdür. Bu tür kitap veya makalelerin çoğu, tek taraflı olarak, o devri ya yermek ya da övmek için yazılmıştır denilebilir. Bu bakımdan son yıllarda, arşiv belgelerine ve kaynak eserlere dayanılmış ilmi araştırmaların önemi artmıştır. Bütün bunların sonucu olarak da, II. Abdülhamid devrine bakış açıları ve tarzları değişmiştir. Artık, 33 yıllık bu devreyi sadece «*istibdat*» veya «yenileşmeye tepki» (reaksiyon) veya «islâmın dirilişi» devri olarak görme ve bunlara göre değerlendirme zamanının geçtiği kabul edilmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz düşünceden hareketle II. Abdülhamid tarafından 1891'de kurulan ve Doğu Anadolu'nun sosyal, siyasî ve iktisadî hayatına yeni bir çehre kazandıran Hamidiye Alayları'nı arşiv belgelerine dayanarak incelemeyi, böylece az bilinen, fakat üzerinde pek durulmayan bir konuyu açıklığa kavuşturmakta yarar görmekteyiz. Bu vesile ile de 1876-1908 tarihleri arasındaki devrenin genel karakterini mümkün olduğu kadar kısa ve kalın çizgilerle vermeyi konunun daha iyi anlaşılır hale gelmesi yönünden faydalı bulduk. Zira Hamidiye Alaylarının teşkilini, bir noktada meselenin açık-

lığa kavuşması bakımından II. Abdülhamid devrinin diğer olaylarından soyutlamak mümkün değildir.

II. Abdülhamid Devrinin Özellikleri

1 — *Merkeziyetçilik* : II. Abdülhamid devrinin, despotik ve merkeziyetçi bir devir olduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda despotluk ve merkeziyetçilik sadece II. Abdülhamid'e özgü bir durum değildir. Daha gerilere gitmemek için, Osmanlı İmparatorluğu'nda, II. Mahmud'un, Avrupa'da Bismark'ın ve Rus Çarı'nın despotluk ve merkeziyetçi siyasetleri hatırlanacak olursa, II. Abdülhamid'in aynı yöndeki siyaseti, çağdaşları arasında, yadırganacak bir yöntem değildir. Bir diğer husus, II. Abdülhamid'in merkeziyetçiliği Tanzimat'tan beri meydana gelen olayların veya değişikliklerin mantıklı bir sonucudur¹. Şöyle ki, II. Mahmud'un kurduğu düzen merkeziyetçi ve otokrattı. 1 Mart 1840'da yürürlüğe giren kararname ile merkeziyetçilik biraz daha kuvvetlendi. Fakat 1842'de Mustafa Reşit Paşa'nın çıkardığı mahallî idarî meclislerin kurulmasıyla ilgili kanunlarla ve 28 Kasım 1852'de valilerin yetkisini arttıran fermanla merkeziyetçi sistem zayıfladı. Ancak 1857-1861 tarihleri arasında İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde meydana gelen isyanlar ve karışıklıklar üzerine, merkezi hükümetin eyâletlerde kontrolünü artırma eğilimi tekrar doğdu. Bu eğilimin izlerini, 1864'de Fransız idarî taksimatı örnek alınarak kabul edilen Vilayet-i Nizamnâmesinin merkeziyetçi ruhunda görmek mümkündür. Nihayet 1871'de kabul edilen Vilayet Nizamnâmesi biraz daha merkeziyetçi hale getirildi. Bu tarihten sonra Abdülaziz idaresi hem mutlakiyetçi yönde hem de merkeziyetçi yönde gelişti. Kısaca merkeziyetçilik ile demokratikleşmeyi uzlaştırma gayretleri daha Tanzimat devri başlarında başarısızlığa uğramıştır. Bunun üzerine merkeziyetçi sistem ihmal edilerek, demokratikleşmeğe önem verilmişse de 1864'ten itibaren merkeziyetçilik eğilimleri, demokratikleşme aleyhine ağırlık kazanmıştır. 1870 Fransa-Prusya savaşı sonunda bu eğilim daha da artmıştır.

1876 Kânûn-i Esâsî ve Meclis-i Mebûsân tecrübeleri, 1877 Osmanlı-Rus savaşı ve arkasından 1878 Berlin anlaşması II. Abdül-

1 Stephan Duguîd, «The politic of Unity : Hamidian policy in Eastern Anatolia,» *Middle Eastern Studies*, IX, (Mayıs 1973) s. 139-155.

hamid'i merkeziyetçilik fikrine daha da fazla yaklaştırdı. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin imparatorluk ve imparatorluğu tutan kuvvetin ise devlet kuvveti olduğunu ve yine her şeyin bu kuvvetin varlığına bağlı bulunduğunu kabul ediyordu. Gerçekten, merkezi devletin gücü ve kuvveti zayıfladığında, imparatorlukta isyanlara ve parçalanmalara ve mahallî güçlerin ortaya çıkmasına engel olunamadığını biliyordu. Bu yüzden de daima adem-i merkeziyetçiliğe karşı olmuştur.

Yine Abdülhamid Tanzimatçılar'ın başarısızlığını, reformların uygulanmamasını ve imparatorlukta başıbozukluğu merkezi kuvvetin zayıflığına bağlıyordu. Ayrıca merkeziyetçi idarenin kurulmasını, meşrûti yani anayasalı ve parlamenter bir sistemde değil, fakat otokratik bir sistemde görüyordu. Nitekim 1878'de Meclis-i Mebûsân'ı kapatmakla merkeziyetçi görüşünü İstanbul'daki mevcut güçlere kabul ettirdi. Bundan sonra, taşradaki mahallî güçlerin (şehir ve kasaba eşrafının) ve resmî güçlerin (ordu kumandanlarının ve valilerin), kendi anlayışını paylaşmalarını ve merkeziyetçi sistemi benimsemelerini sağlamak kalyordu. Bu konuda gayet temkinli hareketle, tedricen ve bâzen karşılıklı tavizlerle başarılı bir siyaset takip etti denilebilir. İşte Doğu Anadolu'da kurulan «Hamidiye Alayları» bu siyasetin bir parçası olarak görünmektedir.

Ancak bir noktayı belirtmekte fayda vardır: Merkeziyetçilik, II. Abdülhamid tarafından gaye değil, fakat islâm birliği ve reformlar için vasıta olarak ele alınmıştır². Bu siyasetin izlerini Hamidiye Alayları'nın kuruluşunda görmek mümkündür.

2 — *İslam Birliği* : Tanzimat devrinin hareket noktası, reformlarla, İmparatorluğun çeşitli unsurlarını, müşterek vatan, müşterek hanedan ve müşterek menfaat etrafında birleştirerek Osmanlı vatandaşlarının meydana getirdiği bir Osmanlı toplumu yaratmaktır. Böyle bir siyaset mantıklı gibi görünürse de, o zamanın şartları içinde, tabii değildi. Buna rağmen iyi niyetle ve Avrupa'nın baskısı sonunda gayr-i müslimlere tabii ve siyasî haklar verildi. Fakat Avrupa'nın müdâhalesi ve gayr-i müslimlerin tutumları yüzünden müsbet bir netice elde edilemedi. Sonuç olarak gayr-i müslimlerin isyanları ve diğer taraftan müslüman cemaatin içe kapanması, yöneticilerin bu konudaki ümitlerini gitgide zayıflatmıştır. 1877 Osmanlı-

2 Duguîd, aynı eser, s. 139-141.

Rus savaşı ve Berlin Kongresi sonunda hıristiyan toplumların önemli bir kısmının imparatorluktan ayrılmaları veya muhtar hale gelmeleri, Tanzimatçıların «Osmanlılık ideolojisi»nin gerçekleşmeyeceğini göstermeğe kâfi geldi. Bununla beraber «Osmanlılık» fikri silinmedi, sadece ikinci plana geçti.

Netice itibariyle de, bu ideolojik boşluğu, kökü 1872 tarihine kadar inen «İslam Birliği» fikri yani «Panislamizm» ideolojisi doldurmakta gecikmedi. Bu fikir, Osmanlılık fikrine göre daha mantıklı ve biraz daha tabii görünüyordu. Zira imparatorluğun büyük çoğunluğunu müslümanlar meydana getirmekteydi ve bu çoğunluğu kaynaştıracak müşterek noktalar pek çoktu. Bunun başında İslâm dini ve hilâfet makâmı vardı.

II. Abdülhamid'in hedefi, merkezîyetçilik sisteminin kendisine vermiş olduğu maddî imkânlarla hilâfet makamının mânevî imkânlarını kullanarak ümitsizlik ve kompleks içindeki müslümanlara yeni ümitler vermek, onların hânedana ve hükümete olan inanç ve sadakatını arttırmak ve böylece İslâm birliğini gerçekleştirerek imparatorluğu içte ve dışta güçlü hale getirmektir. İşte bu siyaseti başarılı oldu. Nitekim imparatorlukta müslümanların lideri ve koruyucusu olduğunu duygu olarak kabul ettirdi. Hattâ dünya müslümanları nezdinde Halife-Sultan'ın itibarını ve şöretini arttırdı. Hamidiye Alayları'nı kurarken Doğu Anadolu'daki aşiretleri bu yünden kolayca kendisine bağlamasını ve itaat altına almasını bildi.

3 — *Denge Siyaseti* : 33 yıllık idâresi zamanında II. Abdülhamid'in iç ve dış siyasette uyguladığı en belirgin yöntemi, kuvvetler arası dengeyi temin ederek, Sarayı, Bâb-ı Âlî'yi ve hepsinden de önemli kendi otoritesini dengeler üstü güç olarak tutma şeklinde özetlenebilir. 33 yıl iktidarda kalması, bu denge siyasetinin bir sonucudur diyebiliriz. Bu siyasetin esasını somut örneklerle şu şekilde kısaca izah etmek mümkündür : Meselâ reformlarla -reform aleyhdarlarını (batıcılarla- Batı düşmanı olan muhafazakârları) dengelemek için, Tanzimat çizgisinde reformlara olan ihtiyacı kabul ediyor, hatta başarılı bir şekilde eğitim alanında uyguluyor, bunun yanında Panislamist fikirlere de yer veriyordu³. Böylece iki taraf da memnun ediyor ve kendini bunların üstünde tutuyordu. Yine o, müslüman ve hıristiyan cemaatlerin isteklerini reformlarla denge-

lemek istemiştir. Tanzimat devrinde bütün reformlar hıristiyan cemaatlerin isteklerine uygun olarak yapıldığından, bunların bulunduğu bölgelerdeki müslümanların aleyhine bir dengesizlik ortaya çıkmıştı. İşte bu devirde müslümanların veya Türklerin lehine olan reformlara da girilmiş, hattâ ağırlık verilmeğe başlanmıştır. Aynı şekilde taşradaki mahallî güçler arasında dengeler temin edilerek asayiş sağlandığı gibi, devletin otoritesi bu güçlerin üstünde tutulmuştur. Vâli-şehir ve kasaba eşrafi-kırsal yörelerdeki ağa, hıristiyan-müslüman, bürokrat-halk ilişkileri arasında ince denge hesapları yapılarak devleti bunların üstüne çıkarma gayretleri görülmektedir.

İşte, II. Abdülhamid devrinde, yeni ile mevcut, batıcılarla muhafazakârlar arasında bir denge kurularak modernleşmeye çalışılmıştır denilebilir. Ancak, bâzı sahalarda istisna edilirse, başarı oranı düşük olmuş, imparatorluk çağdaşlaşma yönünde gerilerde kaldığı gibi çöküntüden de kendisini kurtaramamıştır.

4 — *Reform Siyaseti* : II. Abdülhamid devrinde de yükselmek ve çağdaşlaşmak için Batı Medeniyeti'nden faydalanmanın zarûreti inkâr edilememiştir. Ancak Tanzimat devrinin aksine, Batı taraftarı olan ve yeni bir sınıf teşkil eden aydınların denetim altında tutulmasından yana bir siyasetin benimsendiği kabul edilebilir. Ayrıca, keyfî ve denetimden uzak inkılâp hareketlerinin imparatorluk ve toplum için felâket olacağı görüşü ağır bastığından, bu gibi yeniliklerin ve değişikliklerin toplumu rahatsız etmeden devletin kontrolü altında yapılması eğilimi mevcuttur.

Aydınları ve yenilikleri denetim altında bulundurma eğiliminin doğmasında şüphesiz o devrin aydın tipinin büyük etkisi olmuştur. O zamanki aydınların iki büyük kusuru vardı: Birincisi, nasıl ki eski Osmanlı aydınları Batı Medeniyeti'ni tanımadan «dogmatik» bir tarzda Batı düşmanı kesilmişlerse, Tanzimat aydınları da ters istikâmette, fakat aynı «dogmatizm» içine düşerek Batı'ya hayran, eskiye ve mevcuda düşman oldular. Aydınlarımızın çelişkisi belki bu noktada yatmaktadır. Kısaca, Tanzimatçı'lar Batı medeniyetinin esasını tanıma ve Osmanlı toplum yapısını tahlil etme zahmetine katlanmadan «taklitçilikte ustalık» yarışına girdiler⁴. İkinci kusuru

3 Doguid, *aynı eser*, s. 141.

4 Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, 1001 Temel Eser, nr. 9, İstanbul [147], s. 107.

ise, Tanzimat aydını, Avrupa'ya Batı medeniyeti'ni öğrenmeye değil, kendi tarihini öğrenmeye gitmiştir. Başka bir deyişle devrin aydınları çeşitli vesilelerle Avrupa'ya gittiğinde ve Batı Medeniyeti'nin esaslarını incelemeye memur edilmelerine rağmen, onlar orada Türk-Osmanlı tarihini ve İslam toplumunu ve medeniyetini öğrenmeye çalışmışlar ve bir takım şeyler de öğrenmişlerdir. Ancak sonuç müsbet olmadı. Zira aydınlarımız Osmanlı toplumuna ve Türk-İslam medeniyetine Avrupalı gözüyle bakmaya başladılar, meselelerimize Avrupa'nın ileri sürdüğü çözüm yollarıyla yakaştılar. Bunun sonucu olarak da, aydınlarımız topluma yabancılaştılar, eskiyi ve mevcudu inkârâ yöneldiler. Böylece halk-aydın kopukluğu, ruhi ve fikri bocalamalar ortaya çıktı. Türk kültürünün üzerindeki Arap-Fars şahlını kaldırmak şöyle dursun, ayrıca onun üzerine bir de Avrupa (Fransız-İngiliz-Alman) şahlı çekilerek iyice altta kalmasına yol açıldı. Bunun sonucu olarak ise Türk kültürünü muhafaza ve temsil eden Türk halkı kendi kaderine terk edildi. Ancak, bu arada bazı aydınlarımızın olumlu yöndeki çalışmalarını inkâr etmemek yerinde olur kanaatindeyiz.

İşte 1876'ya kadar, İmparatorluk'ta idari değeri olan fakat sosyal değeri olmayan, yukarıda izah ettiğimiz özelliklere sahip bir aydın, veya aydın-bürokrat zümre mevcuttu. Bunların karşısında da çeşitli eğilimleri yansıtan fakat merkezîyetçi-İslamcı-padişahçı tutumlarıyla asgarî müştereklerde birleşebilen ve az çok halkın desteğine sahip muhafazakâr-aydın grup vardı.

II. Abdülhamid bu iki grup arasında hassas bir denge meydana getirerek, her ikisinin de isteklerini karşılayacak ve ayrıca merkezîyetçiliğin ve İslam birliğinin kuvvetlenmesine yardımcı olacak reformları yapmayı tasarlıyordu demek yerinde olur. Hattâ dengeyi kurmuş ve bazı reformları yapabilmıştır. Ancak 1890 yılından itibaren, iki aydın gurup arasındaki denge, üçüncü bir gurubun veya fikrin (İttihat-Terakki Fırkası ve Türkçülük akımı) ortaya çıkmasıyla bozulmuştur. Bu üçüncü muhâlifler gurubuna ek olarak, gayri-müslimlerin taşkınlıkları ve Avrupa'nın tahrikleri de artınca imparatorluk her yönden bocalama devrine girmiş ve II. Abdülhamid devrini sona erdirmiştir.

Büyük Devletler ve Doğu Anadolu

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonunda, Rusya Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da mevcut dengeyi kendi lehine bozarak etkisini arttırmış ve ayrıca İngiliz çıkarlarını tehdit eder bir güç haline gelmişti. İngiltere Rusya'nın elde ettiği üstünlüğü dengelemek ve çıkarlarını koruyabilmek için Bâb-ı Âlî'den gizli bir anlaşma ile (1878) Kıbrıs'a kiracı olarak yerleştiği gibi, Berlin Antlaşması'na da Ermeniler lehine olan 61. maddeyi koydurarak Doğu Anadolu'ya müdahale hakkını elde etmişti. Böylece, «Şark Meselesi» Balkanlardan Anadolu'ya kaydırılmış ve «Ermeni Meselesi», ortaya atılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya toprakları da tartışma konusu haline getirilmiştir. Bunda İngiltere'nin payı büyük olmuştur. Berlin Antlaşmasınının 61. maddesiyle «Bâb-ı Âlî Ermenilerin sâkin oldukları eyaletlerde mahallî ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve tanzimatı vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin güvenliğini, Çerkez ve Kürtler'e karşı korumayı taahhüd etmiştir». Yapılacak ıslahata büyük devletler nezaret edeceklerdi. Bu madde ile Bâb-ı Âlî Doğu Anadolu üzerindeki hakimiyetini kaybetmiş oluyordu. İngiltere ise, Rusya'nın güneye inişini durduramayan zayıf Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden vazgeçmiş ve Doğu-Anadolu'da Avrupa'nın her zaman desteğine sahip olabilecek, aynı zamanda Rusya'nın Irak taraflarına inmesini engelleyecek bir Ermenistan devleti yaratmayı düşünüyordu. Zaten, İngiltere Mısır'ı ve Arap yarımadasını da ele geçirmenin planlarını yapıyordu.

II. Abdülhamid ilk yıllarda Kıbrıs'ı üs olarak kiralamakla Asya'daki topraklarının muhafazası için İngiltere'ye güvendiğini ve onun politikasını tercih ettiğini göstermiştir. Ancak 1887'lerden itibaren II. Abdülhamid'in İngiltere'den uzaklaştığını veya ona karşı daha ihtiyatlı davranmaya başladığını, buna karşılık giderek Rusya'ya yaklaştığını görüyoruz. Bu değişikliğin esasları : İngiltere'nin Mısır'ı işgali ve Arap Yarımadası, Irak-Kuveyt taraflarındaki faaliyetleri, ayrıca Doğu Anadolu'da Ermeni örgütlerine yardım ve Ermenileri himaye etmesidir. İngiltere'nin bu tutumu, II. Abdülhamid'i kuşkulandırmış, hatta korkutmuş olduğundan, Doğu Anadolu'da kendi politik anlayışına göre tedbir almaya itmiştir. Bu tedbirleri alırken de, sosyal dengeyi -merkezîyetçilik esasını- İslamcılığı -er-

meni tehlikesini- hesaba katmıştır denilebilir. Özellikle 1890, 1891'den itibaren politikasını uygulamaya koymaya başlamıştır. Bu tarihten sonra, İngiltere başta olmak üzere Avrupa'nın Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncesi tamamiyle değişti ve Tanzimat devrinde «Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma» politikaları Osmanlı İmparatorluğu'nu yavaş yavaş parçalama ve yıkma politikasına dönüştü. Ondan sonra da Ermeni-Girit-Makedonya, olaylarını yaratarak daima iç işlerimize karışma ve Osmanlı devletini yıpratma yolunu benimsemişlerdir.

Doğu-Anadolu'nun Durumu

Coğrafi ve sosyal yapısı nedeniyle, Doğu Anadolu'ya Osmanlı hakimiyeti tam anlamıyla, Yavuz ve Kanunî devrinde bile girememiştir. Bu yüzden, Doğu Anadolu ile merkezî otorite arasında ciddi bir ilişki kurulamamış ve bölge, Cumhuriyet devrine kadar muhtar olarak kalmıştır. Bu özelliğinden dolayı Doğu Anadolu'nun sosyal-ekonomik-kültürel yapısı kendine özgü bir durum kazanmıştır. Bu yapının en belirgin yanı iki şekilde somut olarak göze batmaktadır: I) *Ağalık düzeni*, servet esasına özellikle toprak mülkiyeti esasına dayanıyordu. Herkes kendine göre daha zengin nûfûzuna girerek zincirleme bir bağılık içinde en zengin -kuvvetlinin- eğemenliği altında bulunuyordu. Böylece bir «Ağa» tabakası meydana gelmiştir. II) *Şeyhlik düzeni* ise, mezhep ve tarikatlardan yani dinî duygulardan kaynaklanıyordu. Ağalar maddî yönden, şeyhler dinî yönden Doğu Anadolu halkını etkileri altında bulunduruyorlardı. Bu iki gurup daha ziyade aşiretler ve kırsal bölgelerdeki halk üzerinde etkili idiler.

Ayrıca, Vilâyet, Sancak, Kaza merkezlerinde de «eşraf tabakası» mevcuttu. Bu gurup Tanzimat'tan itibaren politik-idarî-kültürel yönden şehirlerde eğemen durumda idi. Valileri etki altına alabiliyorlar, reformlarda söz sahibi olabiliyorlar, reformlarla ilgili heyetlere -komisyonlara- mahallî yönetime katılabiliyorlardı. Bu gibi imtiyazlarını yitirmemek için de merkezî otoritenin fazla kuvvetlenmesini istemiyorlardı⁵. Zaten mahallî otoriteleri (vali, mutasarrıf,

5 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım 31, nr. 76/35, zarf 76, karton 81.

kaymakam, müdür-kadı vs.) çeşitli yollarla kolayca elde edebiliyorlardı. Diğer taraftan kırsal bölgedeki aşiret reislerine ve ağalara da resmî yollardan baskı yaptırarak kendi nüfuzlarını arttırıyorlardı. Şehir eşrafının reformlara güvenleri olmadığından, uygulamasını geciktiriyorlar veya hakim oldukları heyetler yoluyla engelliyorlardı. Ermeniler lehine yapılan reformlardan dolayı da Osmanlı bürokrasisini suçuyorlardı.

Doğu Anadolu'nun diğer bir özelliği de etnik ve dinî yönden çok çeşitli oluşu idi. Türkler çoğunlukta olmakla beraber Kürt-Ermeni-Çerkez-Arap-Nestoriyen gibi azınlıklar mevcuttu. Dinî yönden müslüman ve hıristiyan olmak üzere iki cemaat varsa da, mezhep ve tarikat yönünden pek çok çeşitlilik arz etmekteydi. Fakat etnik-dinî konuda en büyük çelişki hıristiyan Ermeniler'le müslüman halkın bir arada olmasıydı. Kürtler resmen merkezî otoriteyi tanımakla beraber İstanbul'un kontrolü dışında olduklarından serbest hareket etme imkânına her zaman sahip idiler. Bu yüzden kendi aralarında kavgaları, köylere saldırıları eksik olmuyordu. Ermeniler ise, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra devlet kurma hayaline kapıldıklarından İstanbul'u dinlemiyorlardı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, eşraf da şehirlere hâkim her türlü kontrolü ellerinde bulunduruyorlardı.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi yabancı devletler de ajanlarıyla, Doğu Anadolu'daki konsolosluklarıyla ve dinî-siyasî amaçlarla açmış oldukları okullarıyla bir yandan hıristiyan azınlıkları tahrik ediyorlar, diğer yandan da mahallî idarelere müdahale ederek merkezî otoritenin kuvvetlenmesini engelliyorlardı. Özellikle İngiliz, Amerikan, Fransız misyoner okulları ve kollejlere Doğu Anadolu'da yıkıcı faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bir ara, II. Abdülhamid izinsiz açılmış yabancı okulları kapatmış ve yeni açılacakları hükümetin iznine bağlamış ve kontrol altına almak istemişse de tam bir başarı sağlamıştır denilemez.

İşte, II. Abdülhamid böyle bir Doğu Anadolu ile karşı karşıya idi. Kendi merkezîyetçi-İslamcı-dengeci-reformcu devlet anlayışına göre, her yönden çelişkiler içinde olan ve uluslararası çıkarların çarpıştığı Doğu Anadolu'da II. Abdülhamid bir politika denemesine girmiştir. Bu politika, Doğu Anadolu şartlarına uymak mecburiyetinde kalınca kimi zaman sert, kimi zaman «tâvizci» kimi zaman da ılımlı, dengeli ve olumlu şekilde kendini göstermiştir. Fakat bu politika

Doğu Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısında bir değişiklik yapmamıştır. Fakat politik ve az çok kültürel durumda müslüman halkın lehine bir durum yaratmıştır. Zaten, II. Abdülhamid politikasının temeli Doğu-Anadolu'da Ermeni Devleti'nin kuruluşunu önlemek ve Doğu Anadolu'yu İmparatorluk sınırları içinde tutmaktır. Kısaca, Doğu Anadolu'da ikinci bir Doğu Rumeli veya Girit hadisesine meydan vermemektir. Bu açıdan bakıldığında, II. Abdülhamid zamanında Doğu Anadolu'nun bütün sorunlarının ele alınmış olduğu şüphesiz savunulamaz. İçten ve dıştan sarsılan, malî gücü olmayan imparatorluğu ayakta tutmak zamanın yönetici kadroları için, önemli bir sorun idi.

1878-1891 Yılları Arasında Doğu Anadolu Aşiretleri ve II. Abdülhamid

Tanzimat devrinde nisbeten sakin olan Doğu Anadolu aşiretleri, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının yaratmış olduğu ortam ve otorite boşluğu sebebiyle birbirleriyle mücadeleye giriştikleri gibi kimi zaman merkezi otoritenin temsilcileri olan mahallî organlara itaatsizlik göstermeğe başlamışlardı⁶. Yine, 1878'de Hakkâri dolaylarındaki aşiretlerin reisi Ubeydullah, İran'la Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bölgede bağımsız hareket ediyor ve İngiltere'den destek alıyordu. II. Abdülhamid başlangıçta Şeyh Ubeydullah'ı İran'a karşı destekliyor ve yardım ediyordu. 1880'de II. Abdülhamid yaveri Bedirhan Bey'in (Van dolaylarına hakim güçlü ve kalabalık bir aşiret reisi idi) oğlu Bahri Bey'i Hakkâri'ye Şeyh Ubeydullah'ın yanına yolluyarak onu kendi yanına çekmeye çalıştı⁷. Nitekim Ubeydullah'ı İran üzerine yöneltmeyi başardı. Ancak kısa bir müddet sonra Ubeydullah Osmanlı İmparatorluğu aleyhine dönmüştür ki, bu davranışına İngiltere'nin sebep olması muhtemeldir. Tehlikeyi sezen II. Abdülhamid diğer aşiret reislerini kendine bağlama yolunu seçti ve Hakkâri'de toplanan aşiret reislerine çeşitli armağanlar, silâh, malzeme ve ayrıca aşiret askerlerinin eğitimi için 26

kadar emekli subay gönderdi⁸. Daha sonra bunların aralarından Ahmed Ağa, Abdülkadir, İsmail Bey, Şeyh Sıddık, Seyit Ali Abdurrahman sırasıyla Şakird, Muş, Bitlis, Doğu Beyazıt, Erzurum ve Hınıs'a giderek oradaki aşiretleri örgütlemeye ve silahlandırmaya çalıştılar. Bu sırada Şeyh Ubeydullah eski tutumundan vazgeçmiş ve İstanbul'da mecburî ikamete tâbi tutulmuştur. Fakat daha sonraları da rahat durmadığından 1883'de Mekke'ye sürgün edilmiştir. II. Abdülhamid aşiret reisleriyle iyi ilişkiler kurma politikasına bundan sonra da hızla devam etmiştir.

Ancak daha 1883-84 yıllarında II. Abdülhamid'in bu politikası başta İran olmak üzere İngiltere tarafından da iyi karşılanmıyordu. İran Şii olduğundan dolayı II. Abdülhamid'in Sünniliğe dayanan «Pan-islâmizm» politikasından çekiniyor ve aşiretleri kendisine karşı kullanabileceğinden şüpheleniyordu. İngiltere ise aşiretlerin örgütlenişini, kendi nezaretinde Ermeniler lehine yapılacak reformlar hatta kendi himayesinde kurulacak müstakbel Ermeni devleti için engel sayıyordu. II. Abdülhamid Rusya ile dost olduğu müddetce aşiretleri örgütleyebileceğine inandığından Rusya ile iyi geçinme yolunu tuttu. Zaten Rusya İngiltere'nin Doğu Anadolu politikasına ve Ermenistan fikrine karşı olduğundan II. Abdülhamid bu dostluğu elde etmekte zorluk çekmiyecektir.

1884 tarihinden itibaren II. Abdülhamid daha yumuşak yöntemler kullanarak aşiretleri kendine bağlamaya çalıştı. Nitekim bu konuda Erzurum'daki Rus Konsolosu Dinitin şöyle demektedir: «Osmanlı hükümeti mahallî yöneticilere emir vererek aşiret reisleri ile samimi ilişkiler kurmalarını ve onları tatlı sözlerle, iyi davranışlarla kendilerine bağlamalarını istedi...»⁹. Gerçekten bu politikanın yürütülmesinde valilerin, askerî erkânın büyük bir payı vardır. Meselâ, 1884'te Hakkâri'ye vali atanan Ethem Paşa sürekli olarak aşiret reisleriyle ilişki kuruyor, onlara dostça ve samimi davranarak kendi aralarındaki anlaşmazlıkları hallediyor ve böylece hükümete ısındırıyordu¹⁰. Aynı zamanda aşiretlere silâh dağıtarak on-

⁸ Aynı eser, s. 115.

⁹ Aynı eser, s. 122.

¹⁰ Valleri padişah bizzat tayin ediyordu. Vilayetler ise Dahliye Nezâretine bağlı idi. Valilerin yetkileri sınırlıydı ve doğrudan doğruya Sarayla haberleşiyorlardı (bak, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1962, cilt VIII, s. 327).

⁶ M. Şerif Fırat, *Doğu İleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1961, s. 93.

⁷ Halfin, *XIX. yüzyılda Kürdistan üzerinde mücadele*, Ankara, 1976, Komal Yayınları, s. 107.

lenmesini istemediği gibi İstanbul'a da daima şüphe ile bakıyor, reformlardan dolayı Bâb-ı Âlî'yi suçluyordu. II. Abdülhamid'in merkeziyetçi politikasına ilk karşı çıkacak ve engelliyecek bu «âyan-eşraf» gurubu idi. Padişah bu durumu görmüş, dolayısıyla bu gurun gücünü kırmak veya başka bir güçle dengelemek, böylece kendi otoritesini güçler üstü duruma getirmek istemiştir. Şehirli eşrafın gücünün karşısında denge unsuru olabilecek, kırsal bölgelerde oturan göçebe, yarı göçebe aşiretler vardı. Zaten, aşiretlerle şehirli eşrafın arası iyi değildi. Padişah, aşiretleri silahlandırarak, askerî birlikler kurdurarak onları hem kendine bağlamak hem de maddî güç olarak «eşrafa» karşı kullanmak istemiştir diyebiliriz. Ayrıca, aşiretlerin müslüman olmaları, onların Ermeniler'e karşı da bir denge ve emniyet unsuru olması sağlanmış olacaktı.

3 — Askerî yönden aşiretlerin kuvvetinden faydalanmak, belki de Hamidiye Alayları'nın kuruluş sebebinin en mantıklı yönü olarak ele alınabilir. Zira, Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarına kadar yalnız hıristiyanlar değil, müslüman halkın önemli bir kısmı da askerlik görevini yapmıyordu. Bunun sebebi, Osmanlı Hükümeti'nin bazı bölgelerde, askere alma kanununu uygulayacak kadar güçlü olmayışı idi. Ne Irak ve Arabistan'da göçebe yaşayan Araplar'dan ne Arnavutluk'ta ne de Doğu-Anadolu aşiretlerinden asker tophya-biliyordu¹². Halbuki, Doğu-Anadolu aşiretleri halkının, cesur, binici, nişancı ve kahraman oluşu Osmanlı İmparatorluğu için tabii bir askerî kaynak olabilirdi. Hatta 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Cibranlı ve Hörmekli aşiretlerinden istifade edilmişti¹³. Ayrıca, Doğu-Anadolu'nun coğrafi şartları düzenli Osmanlı ordularının hareket kabiliyetini engelliyordu. Yine bölgenin merkeze uzaklığı, ulaşım güçlükleri, zamanında lojistik desteğin, takviye birliklerinin yollanmasını imkansız kılıyordu. Aşiretlerden askerî birliklerin kurulması bütün bu zorlukları bir dereceye kadar giderebilirdi. Zira, aşiretler bölgeyi iyi tanıyorlardı, her türlü tabiat şartlarına alışıktilar. Ayrıca kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılayacaklardı. Böyle bir askerî güç Osmanlı ordusunun en büyük yardımcısı olabilirdi. Bu alaylardan çete muharebelerinde, dar geçitlerin tutulmasında, düşmana

12 Paul Rohrbach, *Hatt-ı Saltanat (Bağdat Demiryolu)*, İstanbul, 1331 (1915), s. 9.

13 Fırat, *aynı eser*, s. 93.

ani baskında, keşifte, düşmanı yıpratma ve şaşırtmada istifade edilebilirdi.

Bu kadar faydalar sağlayabilecek, askerliğe yatkın silahı ve atı seven aşiretlerden, hem de devlete fazla bir yük yüklemeyen, askerî birlikler kurma fikri II. Abdülhamid'e cazip gelmiştir. Bu birliklerin ileride normal askerî birlikler haline gelerek, ordu bünyesinde yer alacakları düşüncesi de mevcut olduğundan derhal kurulumaları uygun görülmüştür.

4 — Avrupa'nın yardımıyla Ermeniler'in isyan hazırlıklarına başlaması ve bunun işaretlerinin görülmesi, II. Abdülhamid'i Hamidiye Alayları yoluyla müslüman halkı örgütlendirmek, silahlandırmak, Ermeniler'e karşı hazırlıklı tutmak ve çıkabilecek bir iç isyanı, kuvvet dengesi kurarak engellemek düşüncesine sevk etmesi muhtemel görülebilir. 1891 yılından sonra Ermeniler'in devamlı olarak Hamidiye Alayları'nın dağıtılmasını talep etmeleri bu fikri kuvvetlendirmektedir¹⁴. Ancak Ermeniler'in ileri sürdüğü gibi alaylar tamamıyla onlara karşı kurulmamıştır¹⁵. Fakat, bazen Ermeniler'in sebep oldukları olaylara adları karışmıştır. Bu da o zamanki şartlar içinde ve Ermeniler'in tutumu karşısında normal karşılanabilir. Zira müdafaa en tabii haktır.

5 — Muhtemel bir Rus saldırısına karşı Hamidiye Alayları'ndan faydalanma fikri elbette bu alayların kuruluşunda önemli bir faktör olmuştur. Çünkü Doğu'da imparatorluğu askerî yönden tehdit edebilecek tek güç Rusya idi. Zaten, II. Abdülhamid'in Rus ordusundaki «Kazak Alayları»ndan esinlenerek Hamidiye Alayları'nı kurduğu fikri de ileri sürülmektedir¹⁶. Bu düşünce dikkate alındığında, Padişahın «Kazak Alayları»nın görevine benzer askerî görevleri aşiretlerden meydana getireceği alaylara yaptırmak Osmanlı ordusuna önemli bir yardımcı kuvvet bulmayı tasarlamış olabileceği akla yakın gelmektedir. Fakat 1890'dan itibaren II. Abdülhamid'le Çar arasındaki dostluğa ve Rusya'nın bu alayların kuruluşuna karşı çıkmamasına bakılırsa yukarıda ileri sürdüğümüz görüşleri ihtiyatla karşılamak daha doğru olur kanaatindeyiz. Ancak, II. Abdülhamid

14 Osman Nuri, *aynı eser*, s. 840.

15 General Mayeski, *Van ve Bitlis Vilayetleri*, tercüme eden Mehmet Sadi, İstanbul, 1330, s. 125.

16 Paul Rohrbach, *aynı eser*, s. 9.

İngiliz politikası ve Ermeni meselesini ileri sürerek bu konuda Rusya'nın tasvibini veyahut tarafsızlığını temin etmiş olabilir. Kendi düşüncesinde ise, gerektiğinde Rusya'ya karşı da Alayları kullanma fikri kesinlikle vardır¹⁷.

Doğu Anadolu'da İngiltere'nin yürüttüğü Ermeni politikasını ve hatta Kürtler'i imparatorluk aleyhine kışkırtmasını önlemek için, Hamidiye Alayları, bir çare olarak, II. Abdülhamid'in aklına gelmiş olabileceği ileri sürülebilir. Nitekim Şeyh Ubeydullah tecrübesinden sonra II. Abdülhamid İngiltere politikasından iyice ürkmüş ve akabinde aşiretlere yanaşmış, onları kendi tarafına çekmiştir. Hamidiye Alayları, daha önce aşiretlere uygulanan politikanın somut bir sonucudur. İngiltere'nin gayretlerine rağmen aşiretler İstanbul'a bağlı kalmışlardır.

6 — II. Abdülhamid'in «Panislamizm» politikasıyla, Hamidiye Alayları'nın ilgisine gelince, şüphesiz iki unsur arasında doğrudan doğruya bir bağ kurmak veya ilişki görmek «Hamidiye Alayları» meselesini fazlasıyla büyütür. Bu yüzden, dolaylı bir bağın varlığını ve «Panislamizm» politikasının küçük bir parçası olduğunu söylemek daha mantıklı olur kanısındayız. II. Abdülhamid'in dış ülkeler ve imparatorluk müslümanlarına olduğu gibi aşiretlere de önce Halife sıfatıyla yaklaşmış ve onları kendine bağlamış, sonra da devlet başkanı yani padişah olarak, onlardan faydalanmak ve devlete itaat ettirmek yolunu seçmiştir diyebiliriz. Bu davranışı, hem padişahlık hem de halifelik anlayışına uygundu. Üstelik Doğu Anadolu'nun İmparatorluğun doğu sınırlarında bulunması önemini daha da arttırıyordu. Yeri gelmişken şunu da ilâve etmekte fayda görüyoruz: II. Abdülhamid, imparatorluğun batı sınırında bulunan müslüman Arnavutlar'a, güney kısımda bulunan Arap kabile şeflerine, doğu bölgesinde bulunan Türk, Kürt, Çerkez, Karakalpak aşiretlerine aynı politikayı uygulamıştır. Arap aşiretleri için «Aşiret Mektebi»ni, Arnavutlar için «Saray Muhafız Alayı»nı, Doğu Anadolu Aşiretleri için «Hamidiye Alayları»nı hareket noktası olarak, bu bölgeleri merkeze bağlamak, böylece imparatorluğun bütünlüğünü korumak politikasını benimsemiştir.

17 Ali Vehbi Bey, *Pensées et souvenirs de l'ex-Sultan Abdulhamid*, Paris, s. 16-17.

Hamidiye Alayları'nın Kuruluşu ve İlk Nizamname

Başta II. Abdülhamid olmak üzere, IV. Ordu kumandanı Müşir (Mareşal) Zeki Paşa ve valilerin aşiret reisleriyle kurdukları yakın ilişkiler giderek arttı. 1890 yıllarında Doğu Anadolu'daki politik durumun tehlikeli bir şekil alması ve batılı devletlerin bu bölge ile ilgilenmeye başlaması sonunda, ilk defa Müşir Zeki Paşa aşiretlerden askerî yönden faydalanma fikrini II. Abdülhamid'e telkin etti. Bunun üzerine II. Abdülhamid diğer paşaların da fikrini aldı, ancak çoğu bu projeye karşı çıkmıştı. Amma bu paşaların karşı olmalarını, Müşir Zeki Paşa'yı kıskandıklarına yoran padişah, projeyi desteklemeye karar verdi, zira kendi düşüncelerine pek uygun bulmuştu. Padişah şöyle diyordu: «Rusya'ya karşı bir harpte, disiplinli birlikler toplanmış olan aşiretler, bize çok hizmetler yapabilirler; birliklerde öğrenecekleri itaat hissi de onlar için iyi olacaktır...»¹⁸. Görüldüğü gibi aşiretleri dışa karşı kullanma ve özellikle itaata alıştırmaya, yani merkezî otoriteyi dinler hale getirme fikri ön planda yer almaktadır.

Fakat, Hamidiye Alayları'nın kuruluş hazırlıklarıyla ilgili belgelerin elimizde olmaması yüzünden bu hususta pek fazla bir şey diyebilecek durumda değiliz¹⁹. Bu konu ile ilgili en erken tarihli belgeler 14-15 Nisan 1307 (14-15 Nisan 1891) tarihlerini taşımaktadır. Bu belgelerden anlaşıldığına göre, daha 1890 tarihinden itibaren «Hamidiye Alayları» Müşir Zeki Paşa'nın teşebbüsleriyle kurulmaya başlanmıştır²⁰. Alaylarla ilgili ilk matbu nizamname de 1308 (1891) tarihinde çıkarılmıştır²¹. Hatt-ı Hümayun olarak hazırlanan bu kanunun ilk maddesinde, Hamidiye Süvari Alayları'nın kuruluş gerekçesi olarak şöyle denilmektedir: «Memleketin, teaddiyât ve tecâvüzat-ı ecânebîten muhafazası zmnında tertibi muktezi olan he-

18 Ali Vehbi, *aynı eser*, s. 16.

19 Başbakanlık Arşivi'nde yaptığımız çalışmalar esnasında buna dair herhangi bir vesika elimize geçmedi.

20 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Evrakı, Kısım 13, Evrak nr. 76/1, zarf 76, karton 81, tarih 14 Nisan 1307. Bu iki belge Yaver-i Ekrem Şakir Paşa tarafından II. Abdülhamid'e sunulmuş tezkerelerin suretidir.

21 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Evrakı, Kısım 37, Evrak nr. 47/27, Zarf 47, Karton 113. «Tensikat-ı askeriye cümlesinden olarak Hamidiye Süvari Alayları'na dair Kânunnâmedir, Dersaadet 1308.»

yet-i askeriyenin terkihi ol memleket ahâlisinin nüfus-i umûmiyesi-ne ait mükellefiyet cümlesinden olup, bu mükellefiyetten ahâleden bir kısmının istisnâsı kuvve-i umûmiyenin noksanını icab edeceği der-kâr bulunduğu ve bu kaide-i meşruanın Memâlik-i Mahruse-i Şâ-hânedede bi-hakkın mer'î tutulmasıyla kuvve-i umûmiye-i osmaniye-nin tezyid ve teksir olunması maksad-ı meşruasına binâen hususiyet-i halleri hasebiyle şimdiye kadar tamamıyla intizâm-ı askerî altında olarak hizmet-i askeriyede bulunamayan ve cündilik ile meşhur ve me'lûf oldukları halde hayme-nişin (çadırda oturan) olan efrâd-ı aşâirden müceddeten «Asakir-i Hamidiye» namı celiliyle süvâri Aşâ-ir Alayları teşkili muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hilâfet-penâhidir.»²² Görüldüğü üzere, gerekçede memleketin düşmana karşı savunulması işinin her ferdin görevi olduğu vurgulanarak, yumuşak ve teşvik edi-ci bir dilde aşiretlerin de bu savunmaya katılmaları gerektiği işaret edilmektedir. Ayrıca, bu bölgelerden o zamana kadar asker toplama-namadığı hakikati de ortaya konulmaktadır. Elli üç maddeden ve bir de sonuçtan ibaret olan nizamnâmeye göz attığımızda aşağıdaki hususlar, Hamidiye Süvari Alayları'nın nasıl kurulacağı ve özellik-lerinin ne olacağı hakkında kâfi derecede bilgi edinmemizi sağlıyacaktır.

Evvela, kurulacak alaylar 4 bölükten az, 6 bölükten fazla olma-yacaktır. Buna göre, her alay en az 512 en fazla 1152 kişiden mey-dana gelecektir²³. Büyük aşiretlere bir veya birden fazla alay, kü-çük aşiretlere ise bir kaç bölük kurma hakkı verilmekte²⁴, ancak, kesinlikle alay kurulması ve eğitim maksadıyla aşiretlerin birleş-tirilmesi yasaklanmakta, merkezî otoritenin veya ordu kumandanları-nın emri ile, sadece savaş zamanında birleştirilmeleri öngörülmek-tedir²⁵.

Aşiretlere ve kabilelere dahil 17-40 yaş arasındaki bütün er-keklerin nüfus sayımı yapıлып bir deftere yazılarak Dahiliye Neza-reti'ne Hamidiye Umum Kumandanlığı'na ve Merkez-i Ordu-yı Hü-mayun'a bildirilecekti²⁶. Hamidiye Süvari Alayları'nı teşkil edecek

22 Aynı yer.

23 1308 Nizamnâmesi, Madde : 2.

24 Aynı yer, Madde : 3, 4.

25 Aynı yer, Madde : 4, 5.

26 Aynı yer, Madde : 6. Bu nüfus sayımı devlet yönünden şüphesiz çok

erkekler üç kısma ayrılıyordu : 17-20 yaş arası «İbtidaiye», 20-32 yaş arası «Nizamiye», 32-40 yaş arası «Redif» sınıflarına dahil ola-caklardı²⁷. Her alaydan iki çavuş Ordu-yı Hümayun merkezine gön-derilerek «Mektep Alayı»nda eğitime tabi tutulacak ve sonra İstan-bul'da veya başka bir yerde iki yıl hizmet yaptırılarak terfien alay-lara gönderilecekti. Ayrıca her alaydan bir çocuk seçilerek İstan-bul'a gönderilecek ve orada «Süvari Mektebi»nde tahsil gördükten sonra mülâzımlık (Teğmen) rütbesiyle memleketine ve alayına iade edilecekti²⁸. Hamidiye Alayları elbise, hayvan ve eğer takımlarını kendileri tedarik edecekler ise de tüfek, cephan ve sancak devlet tarafından verilecekti²⁹.

Nizamnâmenin 19. maddesi oldukça önemli bir hususu açıklığa kavuşturmuştur. Bu bakımdan bir kısmını aynen almayı uygun gördük. «Asâkir-i Hâmidiye Süvari Alayları Türkmen, ve Karakal-pak ve Kürt ve Arab aşâirinden (aşiretlerinden) mürettep olduğun-dan bu akvâma (kavimlere) mensup olanlardan her birinin elbisesi mensup olduğu kabâil (kabileler) ve aşâirin iktisa edegeldikleri (giydikleri) şekil ve kıyafette bulunması münasip ve muvâfık ola-cağından şimdilik üç nümüne intihab olunmak ... şarttır. Üzerlerin-de ahâli-yi sâireden fark olunacak surette alayın ismi ve numarası yazılı bir alâmet-i fârîka bulundurulacaktır». Yukarıda da belir-tildiği gibi Hamidiye Süvari Alayları'nın Türk, Kürd ve Arab aşiret-lerinden kurulması öngörülmüştür. Böylece, sadece Kürdleri silah-landırmak gayesi güdülmüyordu şeklindeki görüşlerin gerçeğe uyma-dığı görülüyor. Bu önemli hususu açıklığa kavuşturduktan sonra, üzerinde durulması gereken diğer bir nokta, aşiretler arasında ya-pılan ayırımdır. Böyle bir ayırımın, pratikte bazı faydalar sağ-layacağı düşüncesiyle yapılmış dahi olsa, uzun vadede zararlı so-nuçlar doğurabileceği hesap edilmemiştir.

Alayların subay kadrosu ise, İstanbul'a getirilen çavuşlardan «Süvari Mektebi»ne alınan aşiret çocuklarından teşkil edilecekti. Kafi gelmese aşiret «ümerâ ve rüesâsından» tayin olunacaktı. Ancak talim ve eğitimler için nizâmiye süvari alay subaylarının tayini ön-

emli idi. Devlet, aşiretlerin sayısını, nüfusunu, gücünü bu vesile ile öğrenmiş olacaktı.

27 Aynı yer, Madde : 7.

28 Aynı yer, Madde : 10.

29 Aynı yer, Madde : 18.

görülmüştür. Ayrıca, harp birliği olan alay ve bölük kumandanlarının mutlaka askeriye, diğer subayların (kaymakam, binbaşı, kolağası gibi) ise aşiret ileri gelenlerinden olması karar altına alınmıştır³⁰. Bununla birlikte, aşiret ileri gelenlerinden devlete sadık olanlar ve hizmette bulunanlar, irâde-i seniyye ile Miralay (Albay) rütbesine terfi ettirileceklerdi. Fakat yardımcısı muhakkak nizâmî bir subay olacaktı. Bu madde ile devlet, Hamidiye Süvari Alayları'nda insiyatifi elinde bulundurmakta ve aşiretleri, alayları her yönden yakından denetleme imkânına sahip olmaktadır.

Savaş ve barış durumlarına göre, Hamidiye Süvari Alayları'nın subay ve erlerine verilecek maaş ve tayin bedelleri, terfi, disiplin ve teftiş usulleri ayrı ayrı tesbit edilmiştir³¹. Sonuç olarak da aynen şu ifadeler yer verilmiştir : «Her ne sebebe mebnî olur ise olsun, iş bu Hamidiye Alayları'na dahil olmıyanlar ahz-ı asker kanunnâmesi ahkâmına tâbî olup, hiç bir hal ve surette bunların kuvve-i umumiyeden hariç kalmasına mesâğ gösterilmeyecek ve lüzümü halinde isti'mal-i cebir ve şiddetle silk-i askere idhallerine fevkalâde itina olunacaktır»³². Bununla, aşiret fertlerinin mutlaka askerlik yapmaları için kesin bir müeyyide konmuş ve âdeta alaylara dahil olmaları zorunlu kılınmıştır. Diğer yandan bu müeyyide ile hem merkezin otoritesi hem de aşiret reislerinin otoritesi kuvvetlenmiş olacaktır.

Söz konusu nizamnamenin hazırlanıp kabul edilmesiyle, Doğu Anadolu aşiretlerinden alay teşkiline, Müşir Zeki Paşa'nın nezaretiyle hızla devam edilmiştir. Bu arada yani 1891 yılında pek çok aşiret reis ve ileri gelenleri İstanbul'a gelerek II. Abdülhamid'i ziyaret etmişler ve arz-ı ubûdiyetlerini bildirmişlerdir. II. Abdülhamid her birine armağanlar, nişanlar vererek onları taltif etmiştir. İstanbul'a gidemiyen aşiret ümera ve rüesâsı da IV. Ordu merkezi Erzinca'n'a giderek Müşir Zeki Paşa ile görüşmüşler ve onun vasıtasıyla Padişah'a sadakatlarını bildirmişlerdir³². Padişah ve Halife olan II. Abdülhamid'i ziyaret etme, görme istek ve arzusu aşiret ileri gelenleri arasında giderek artmış ve bir imtiyaz vesilesi addedilmiştir.

30 Aynı yer, Madde : 22-25.

31 Aynı yer, Madde : 26-52.

32 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım 31, Evrak nr. 76/1, Zarf 76, Karton 81.

Aynı yıl Hakkâri, Van, Diyarbakır gibi uzak bölgelerdeki aşiret reisleri de Müşir Zeki Paşa'ya müracaat ederek padişah'ı ziyaret etme isteklerini bildirmişler ve ondan tavassut istemişlerdir³³. Bunun üzerine Müşir Zeki Paşa şifreli olarak 14-15 Nisan 1891 tarihli telgrafında hem İstanbul ve Erzinca'da bulunan aşiret ileri gelenlerinin bölgelerine dönmeleri ve alayların kuruluşuyla ilgilenmeleri için bir irade-i seniyye'nin çıkarılmasını, hem de yeni ziyaretçilerin kabulünü istemişti³⁴. Ayrıca Hamidiye Alayları'nın teşkili ile ilgili çalışmaları ve alınan sonuçlar hakkında şu bilgileri vermektedir : «... müsâade-i seniyye-i hilâfet-penâhî hükm-i celilesine tevfiân Erzurum, Bitlis, Van vilâyetleri havâlisinde sakin Kürd aşâiriyle, Karakalpak kabilelerinden mürekkep olmak üzere teşkilât-ı ibtidâiyeleri taht-ı karara alınan süvari alaylarının miktarı kırk beşe baliğ olduğu... Diyarbakır Vilâyeti'ndeki aşâir-i gayr-i meskûndan başka bu havâlide süvari alayı teşkil edecek daha aşiret kalmamıştır... bir komisyon heyetini bi'l-intihab bizzat havâle-i mezkûreye azimetiyle mezkûr alayları teşkil edecek efrad ve hayvanatın muayene-i lazimesi ba'de'l-ifa hayvanata yegân, yegân damga (v)urdurmak ve talimât-ı seniyye ahkâmına tevfiân teşkilat-ı nizâmiyelerini icra ve inha (ettirmeleri) ve şu muamelenin de nihayet üç-dört ay zarfında reside-i hüsn-i hitâm olacağı...»³⁵. Bu ifadeler, Hamidiye Alayları kuruluşunun hızla gerçekleştiğini ve her hangi bir güçlükle karşılaşmadığını göstermektedir.

Gerçekten, aşiretler Hamidiye Süvari Alayı kurma imtiyazını alabilmek için birbirleriyle yarış edencesine Müşir Zeki Paşa vasıtasıyla Padişah'tan izin istiyorlardı. Bu izni alan aşiretler bölgede fiilen ve hukuken üstün bir duruma sahip oldular. Hükümetin bunlara silah vermesi ve ayrı bir hukukî statü tanınması alaylara mensup aşiretlerin, diğer sosyal ve politik güçler karşısında, daha bağımsız hareket etmelerine yol açtı. Bu durum zamanla aşiretler arasında kıskançlıklar yaratmış, hatta aşiret kavgalarına sebep olmuştur. Zira, her aşirete alay veya bölük kurma hakkı verilmediğinden, bu hakkı alamayan aşiretler de diğer aşiretlere ve İstanbul'a karşı

33 Aynı yer. Mabeyin, ancak aşiret reisleriyle her alaydan iki kişinin ziyaretini kabul ediyor.

34 Aynı yer. Doğu Anadolu ile İstanbul arasında telgraf bağlantısı tamamen bu devirde kurulmuştur.

35 Aynı yer. 14 Nisan 1307 tarihli telgraf.

gizliden gizliye tavır takınmışlardır. Tunceli bölgesi aşiretlerinde olduğu gibi³⁶. Hükümet alay kurma hakkını verirken, bir takım ölçülere dikkat etmekte idi. Özellikle zayıf, sadık, itaatkâr ve sünni aşiretler seçiliyordu. Fakat zamanla, bu ölçüler de dikkate alınmadan mümkün olduğu kadar bütün aşiretler Hamidiye Alayları kapsamına alınmaya çalışılmıştır.

Aşiretlerin, Hamidiye Alayları statüsüne girmek istemelerindeki arzu ve ısrarın sebebi hiç şüphesiz, nizamnamenin getirmiş olduğu hükümlerdir. Bunların en başında, alaylara dahil olmıyan aşiret fertlerinin nizamî orduda askerlik yapacaklarına dair getirilen hükümdür. Asırlardan beri askerlik yapmayan veya yapmaya alışık olmıyan bu kişilere, uzun yıllar emir altında, memleketinden uzak yaşamaları imkânsız gibi geliyordu. Zaten, aşiret halinde yaşamının vermiş olduğu serbestlikten dolayı, mecburî askerlik hizmeti, bunların tabiatına da aykırı geliyordu. Halbuki, Hamidiye Alayları'na dahil oldukları takdirde hem nizamî askerlikten kurtulmuş olacaklar hem de kendi aşiretinden, memleketinden uzaklaşmadan, askerliğini yapmış sayılacaklardı. Bu ferdi imtiyazın yanında, bir de aşiretin, aşiret reisinin devlet katında, halife nazarında itibarının artması söz konusu idi. Zira, alaya mensup aşiret reislerine, halife, nişanlar, fahrî ünvanlar ve rütbeler veriyor, onları saraya kabul ediyordu. Bütün bunlar aşiretlerin manevî şahsiyeti için çok önemli hususlardı. Ayrıca, alaya dahil olmak aşirete maddî bir güç kazandırmakta idi. Bu ise aşiretin korunması ve diğer aşiretlerle boy ölçüşebilmesi için gerekli bir imtiyaz olarak görünüyordu. Kısaca, Hamidiye Alayları'na yazılmak aşiretlere geniş imtiyazlar sağlıyordu.

Yukarıda, işaret ettiğimiz hususlar, merkezî otorite ile aşiretler, dolayısıyla Doğu Anadolu arasında, daha evvel olmayan, bir diyalogun kurulduğunu göstermektedir. Bu diyalogu, mahiyeti ve sonuçları bir tarafa, hükümet ve Doğu Anadolu ilişkileri bakımından önemli bir gelişme saymak yerinde olur. Zira, ilk defa Bâb-ı Âli veya Saray, Doğu Anadolu aşiretleriyle ilgilenmiş ve devlet otoritesini Doğu'ya götürmeğe çalışmıştır. Bu ilginin metod ve usulleri, ilk bakışta yadırganacak türden ise de, devletin askerî, malî, idarî gücü, Doğu Anadolu'nun sosyo-politik yapısı, o zamanki haliyle gözler

36 Şerif Fırat, *aynı eser*, aynı yer.

önüne getirildiğinde, en kestirme ve kolay yöntemin seçilmiş olduğu görülür. En kestirme ve kolay derken, şüphesiz devletin uyguladığı yöntemlerin aşiretlerce tepki gösterilmeden kabul edilmesini kast ediyoruz. Bunun sebebi de, aşiretlerin psikolojik-sosyal yapısına en uygun Hamidiye Alayları yönteminin bulunmasıdır. Çünkü, II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu'daki sosyal yapıyı değiştirme gibi bir politikası yoktur. Fakat, bir nevi yeni güç dengeleri kurarak mevcut düzen içinde devlet otoritesini hâkim kılmaya çalışmıştır. Gerçekte, Hamidiye Alayları kurdurarak aşiretlere özel statü ve silâh vererek onları güçlendirmek II. Abdülhamid'in merkezîyetçilik anlayışına tersti. O bunun farkında idi. Ancak, ileride bütün Hamidiye Alayları'nı ordu bünyesine katıp, aşiretlere verdiği tavizleri geri alacağını ümit etmekteydi³⁷. Bu yüzden, başlangıçta gayet yumuşak, tavizci bir politika ile aşiretleri ürkütmeden onları kendine bağlamayı uygun görmüştür. Bunda da başarılı olmuş ve aşiret reisleri yanında itibarı oldukça artmıştır. Daha sonraları Ermeni olayları Hamidiye Alayları politikasının yürütülmesini engellediği gibi, bir takım olumsuz sonuçları da beraberinde getirdi diyebiliriz.

1892-1895 Yılları Arasındaki Durum

İlk kuruluş nizamnamesi çıktıktan sonra Hamidiye Süvari Alayları'nın teşkili işine girildi. Kısa zamanda alayların sayısı 36'ya yükseldi³⁸. Hemen belirtmemiz yerinde olur ki, bu atlı alayların kuruluşu, gelişmesi güzel bir şekilde olmamış, aksine bir takım askerî ve stratejik hususlara dikkat edilmiştir. Öncelikle alayların kurulması için en uygun iki bölge seçilmiş ve işe bu bölgelerden başlanmıştır. Birinci bölge, Erzurum-Van arasındaki Rusya'ya sınır olan yerlerdir³⁹. Bu sınır bölgelerindeki çeşitli aşiretlerin bir an evvel teşkilatlandırılması için 4. Ordu komutanı Müşir Zeki Paşa derhal faaliyete geçmiş ve bu amaçla da Mirliya Mahmud Paşa'yı Van, Malazgird, Hınıs ve Varto'ya göndermiştir⁴⁰. İkinci bölge ise, Mardin-Urfa ara-

37 Ali Vehbi, *aynı eser*, s. 16.

38 Şerif Fırat, *aynı eser*, s. 95.

39 Fahrettin Altay, *10 yıl savaş (1912-1922) ve sonrası*, İstanbul 1970, s. 54.

40 Şerif Fırat, *aynı eser*, s. 95.

sında kalan çorak arazinin kuzey kısımlarında oturan aşiretleri içine alıyordu⁴¹.

Görüldüğü gibi, Hamidiye Süvari Alayları'nın kurulmasına öncelik verilen bölgelerden, Erzurum-Van hattının Rus tehlikesine, Urfa-Mardin hattının da İngiltere'nin politik faaliyetlerine karşı korunması amaç olarak seçilmiştir. Ayrıca, her iki bölgede de Ermeni tedhiş hareketlerinin yoğunluk kazandığı ve merkezî otoritenin yok denecek kadar etkisiz olması, takip edilen politikanın önemini biraz daha arttırdığı söylenebilir.

Adı geçen bölgelerdeki aşiretlerden kurulan süvari birliklerine, alay ve bölük komutanı olarak, nizamî ordu subayları tayin edilmiştir. Aşiret reisleri ise, kuvvetlerine göre alay komutan yardımcısı, yarbay, binbaşı olarak aşiretin diğer ileri gelenleri de teğmen rütbesiyle kurulan alaylara tayin edilmişlerdir. Şüphesiz bütün bunlar 1308 tarihli nizamnâme'ye göre yapılmakla birlikte, bazı istisnâ hallerde olmuştur. Bunun sebebi, kâfi derecede nizamî subay bulunamaması olduğu gibi, bazen de aşiret reislerini ürkütmemek ve onlara resmî ünvan veya rütbeler vererek alay kurma işine heveslendirmek ve sorumluluk yüklemek şeklinde bir düşüncenin mahsulü olabilir.

Kurulan her Hamidiye Süvari Alayı'na bir tarafında Kuran-ı Kerim'den bir ayet, diğer tarafında padişah arması ile işlenmiş kırmızı atlasan sancaklarla, beyaz ipek kumaşa yaldızla yazılı fermanlar verilmişti⁴². Bu fermanlarda, alayların nizamnâmesi ve nasıl eğitim görecekları ve diğer hususlar son derece açık bir şekilde belirtilmişti. Fakat, uygulamada tam manasıyla ne nizamnâmelere ne de fermanlara uyulduğu söylenebilir. 1892'den, özellikle 22 Ekim 1893'deki Sasun olaylarından sonra, Hamidiye Alayları gerektiği şekilde kontrol edilememiştir⁴³. Fakat, buna rağmen, yeni alayların kuruluşuna devam edilmiştir.

41 Fahrettin Altay, *aynı eser*, s. 55.

42 Fahrettin Altay, *aynı eser*, aynı yer.

43 Ekim 1893'te Ermeniler Bitlis'in Sasun kazasında isyan ettiklerinden, Müslüman ve Ermeni halkı arasında şiddetli olaylar meydana gelmişti. Bunun üzerine Müşir Zeki Paşa Sasun'a giderek olayı bastırması, böylece devletin gücünü gösterdiği gibi, aşiretler nazarında da merkezî otoritenin itibarını arttırmıştır. Ayrıca, 4. Ordu kumandanı olarak aşiretler yanında kendi otoritesini fazlaştırmıştı.

Kurulan alaylar doğrudan doğruya 4. Ordu'ya bağlı idiler. Bunun için kuruluşlarıyla, eğitimleriyle, kontrolleriyle 4. Ordu kumandanlığı yani Müşir Zeki Paşa ilgileniyordu. Bu yüzden, kısa zamanda aşiret reisleri, aşiret ileri gelenleriyle Zeki Paşa arasında çok sıkı ve samimi ilişkiler kurulmuştur. Sonuç olarak da, Zeki Paşa aşiretlerin koruyucusu ve onların işlerini halledecek tek otorite haline geldi. Bütün aşiret reisleri Erzincan'a gelerek onu ziyaret ediyorlar ve bağlılıklarını bildiriyorlardı. Hatta 1893'te kalabalık bir grup Erzincan'a gelmiş, oradan da İstanbul'a giderek padişah tarafından kabul edilmiştir⁴⁴. Zeki Paşa'nın izni ve haberi olmadan aşiretlere kimse bir şey yapamıyordu. Bunun çeşitli yönlerden büyük sonuçları oldu. Evvela, mülkî mahallî otorite ile askerî otoriteler arasında anlaşmazlık çıktı. Hamidiye Alayları'na mensup aşiretler, Zeki Paşa'dan güç alarak, mahallî hükümet memurlarını hiç dinlememeğe başladılar. Mahallî otoriteler, herhangi bir olaydan dolayı, bir aşiret subayını sorguya bile çekemiyorlardı⁴⁵. Bu hal, Valilerle Zeki Paşa'nın arasının açılmasına sebep oldu. Paşa'nın damat oluşu nedeniyle Saray'a ve Padişah'a yakınlığı, Doğu Anadolu'daki valilerin aleyhine bir durum yarattı ve aşiretler indinde, valilerin bir otoritesi olmadığı hissi doğdu. Bu durumun, idarî yönden büyük sakıncaları olacağı açıktır. Bu konuyu ileride tekrar ele alacağımızdan burada fazla açıklamaya girmiyoruz.

Hamidiye Süvari Alayları politikası yüzünden sosyal güçler arasında meydana çıkan gizli veya açık sürtüşmelere, rekabetlere ve ittifaklara rağmen, alayların kuruluşuna, devlet politikası çerçevesinde devam edilmiştir. Nitekim 1311 tarihli «Sâlnâme-i Askerî»de verilen rakkamlara göre 1895 yılı başlarında, söz konusu Süvari Alayları sayısının 56'ya çıktığını görüyoruz⁴⁶. Alaylara, alay numarasını gösterir 1'den 56'ya kadar numara verilmiştir. Bunlardan sadece 51., 52., 53., 54., 55. alaylar yakınlıkları dolayısıyla Suriye'de bulunan 5. Ordu-yı Hümayun'a bağlanmışlardır. Diğer 51 alay ise doğrudan doğruya merkezi Erzincan'da bulunan 4. Ordu-yı Hümayun'a bağlı

44 Şerif Fırat, *Aynı eser*, s. 96.

45 General Mayefski, *aynı eser*, s. 196.

46 *Sâlnâme-i Askerî*, İstanbul 1311, s. 514-578. Askerî salnamelerde alayların sadece numaraları, alay komutanlarının adları ve rütbeleri mevcuttur. Hangi aşirete dahil olduğu, hangi bölgelerde buldukları hakkında bilgi yoktur.

idiler. 4. Orduya bağlı Hamidiye Alayları'nın 20'sine Miralay (Albay) gerisine ise Kaymakam (Yarbay) kumanda ediyordu. Bu alayların henüz hepsi de, ilk nizamnamelerine göre tanınan altı yıllık geçiş süresini doldurmuş değillerdi. Bu yüzden, eğitim görmüş, düzenli birlikler karakterini kazanamamışlardı. Hiç bir zaman da istenilen düzeye çıkamayacaklardır. Bunun sebeplerine yeri geldikçe temas edilecektir.

İkinci Nizamname

Hamidiye Alayları'yla ilgili ilk Nizamnamenin dört yıllık uygulamasından ve bu arada meydana gelen diğer sosyal ve politik olaylardan edinilen tecrübelerle dayanılarak, yeni bir nizamnamenin hazırlanıp yürürlüğe konulması uygun görülmüştür. Bu yeni nizamname ile hem ilkinin eksikliklerini tamamlamak, hem de alayları disiplin altına almak amacı güdülmüştür. Böylece, Doğu Anadolu'da, idari, sosyal, politik alanda, Hamidiye Alayları'nın yaratmış olduğu bir takım çelişkilerin törpülenmesi veya sakıncalı yeni durumların meydana gelmesinin önlenmesi düşünülmüştür. Diğer taraftan, Ermeni olaylarının yoğunluk kazanmasıyla, Ermeniler ve onları destekleyen Avrupa politik çevreleri Hamidiye Alayları'nı ve bunlarla ilgili politikayı ve uygulamayı suçluyorlardı. Hatta olayların veya karışıklıkların yaratıcısı olarak alaylara mensup aşiretleri görüyorlardı. Bu yüzden de, Osmanlı Hükümeti, bu gibi suçlamalara fırsat vermemek üzere, alayların ve aşiretlerin dizginlerini tamamiyle eline almak istemiş olabilir.

Nihayet, söz konusu ikinci nizamname, 1 Mayıs 1312 (30 Zilkade 1313 hicri) yani 1896 yılı başlarında hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur⁴⁷. Adı geçen ikinci nizamname, on iki kısım ve bir zeyl olmak üzere, 121 maddeden ibarettir. Ayrıca kısa bir giriş ve sonunda da «madde-i mahsusa» adı altında kısaca bir bölüm vardır. Ni-

47 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Evrakı, Kısım 37, Evrak Nr. 47/28, Zarf 47, Karton 113, 30 Zilkade 1313. Anadolu müfettiş-i umûmisi Şakir Paşa'nın 3 Zilkade 1313 tarihli mektubunda iki nizamnameden bahsettiğine bakılırsa, adı geçen ikinci nizamnamenin basılmadan evvel yürürlüğe konduğu anlaşılmaktadır. Biz matbu nizamnamenin tarihini verdik. Şakir Paşa'nın mektubu için bak : Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım 31, Evrak nr. 76/19, Zarf 76, Karton 81.

zamnâme bu haliyle birinciye göre, açık, ayrıntılı ve daha düzenli bir görünüme sahiptir. Bu bakımdan, nizamnamenin önemli taraflarını almayı ve birincisinden farklı yanlarını belirtmeyi uygun bulduk. Bu ikinci nizamnamenin bölümleri ve maddeleri aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir.

A— Mukaddime :

- 1— Teşkilât (Madde 1-7)
- 2— Efrad (M. 8-14)
- 3— İctima (M. 15-21)
- 4— Heyet ve kıyafet ve eslihaları (M. 22-25)
- 5— Ümerâ ve Zâbitan (M. 26-34)
- 6— Terfi-i Merâtib (M. 35-42)
- 7— Umûr-i inzibatiye ve cezaiye (M. 43-54)
- 8— İstihkak (M. 55-62)
- 9— İdare (M. 63-64)
- 10— Muafiyet ve mükâfat (M. 65-72)
- 11— Teftiş (M. 73-79)
- 12— Topçu (M. 80-81)
- 13— Alay ve komutanlarının ahz-ı asker ve cem ve tahşid zamanında vazifeleri (M. 82-88)

B— Zeyl (M. 89-121)

- 1— Münâvebe (M. 95-99)
- 2— Kadro heyetleri (M. 100-111)
- 3— Müddet-i istisnaiyeye mahsus idâre-i muvakkata (s. 112-114)
- 4— Müddet-i istisnaiyeye mahsus tahsil (s. 115-121)
- 5— Madde-i mahsusa

Genellikle birinci ve ikinci nizamnameler arasında büyük bir fark yoktur. Temel maddeler, politik ve askerî düşünceler aynen muhafaza edilmiştir. Mevcut farklar, nizamnamenin, kısımlarına göre, sırasıyla, kısaca aşağıdaki gibi açıklanabilir.

Bu nizamnamede, alayların «Hamidiye Hafif Süvari Alayları» veya «Hafif Süvari Alayları» adıyla anılacağı ve dört alayın bir li-va (Tugay) itibar edileceği ve gerektiğinde Erkân-ı Hârb-i Umumi

kararıyla alaylardan fırka kurulabileceği belirtilmiştir. Teşkilatla ilgili diğer hususlarda değişiklik yoktur. Alaylara dahil ibtidaiye, nizamiye ve redif efradına süvari ve piyade eğitimleri zamanında yaptırılacağı ve ibtidaiye-nizamiye kısmına mensup hiç bir kimse-nin, alayın aşiret reislerinden izin almaksızın memleketinin dışına çıkamayacağı daha kesin hale getirilmiştir. Ayrıca, alaylar «irâde-i seniyye-i padişahî üzerine» başka bölgelere de kara yoluyla sevk edilebilecektir. Alayların, yine Türkmen, Kürd, Karakalpak, Arap aşiretlerinden teşkil edileceği ve ileri gelenlerine, yüzbaşı ve albay rütbeleri dışında, çeşitli rütbelere verilerek subay olabilecekleri tekrar edilmiştir. Ancak bazı hallerde aşiret reislerinden bölük ve alay komutanı tayin edilebilecekti. Uygulamada da bu yola baş vurulduğunu görüyoruz.

Bu nizamnamede disiplin ve ceza ile ilgili maddelere daha çok yer verilerek askerliğe ve nizamnamelere aykırı her hareketin cezalandırılacağı hususu iyice vurgulanmıştır. Özellikle, barış zamanında aşiretler arasındaki kavgaların şiddetle cezalandırılacağı 54. madde ile aynen şöyle ifade edilmiştir: «Vakt-i hizada iki aşiret beyninde muâdât-ı kadime vesilesiyle memleketin usul ve nizamına halel getirecek ve asayiş-i ihlâl edecek surette müctemian yekdiğeri aleyhine kıyam ile katl-i nüfûs eden ve dağılmaları emrine itaat etmeyen alaylar ümera ve zabitanı ledel-istintak bu kıyamda tahakkuk eden medhallerine göre idam ve kürek ve müddet-i medide habs ve tard cezalarına hükm olunurlar. Efraddan medhalleri anlaşılmalarda nizamîye silkinde hizmete mahkûm olurlar.» Bu maddeden, Doğu Anadolu'da aşiret kavgalarının belirli boyutlara ulaştığı, bunun ise hükümeti ve bölge halkını tedirgin ettiği, dolayısıyla hükümetin sert tedbirlerle bu tip olaylara son vermek istediği anlaşılmaktadır. Böylece, Hamidiye Alayları politikasının aşiretler arasında bazı sürtüşmelere yol açtığı ve alayların henüz istenildiği şekilde itaat ve kontrol altına alınmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bu nizamnamede, birincide olmıyan bir konuya önemli bir yer ayrılmıştır. Bu farkı, «muafiyet ve mükâfat» başlığı altında alaylara mensup aşiretlere tanınan hak ve imtiyazlar teşkil etmektedir. Öneminden ötürü bu hususla ilgili maddelerden bazı kısımları aktarmayı uygun bulduk. «Âşâr ve ağnam varidatı kemâkân hazine-i celile hesabına olarak istifa olunmak şartıyla aşâir ve kabâilin içinde

ber minval muharrer hafif süvari alaylarına dahil bulunan ümerâ ve zâbitân ve efrad yalnız vergiden muaf tutulurlar (madde 65)».

«Muafiyet-i mezkûre ber-vech-i bâlâ iş bu alaylara dihil bulunan ümerâ ve zâbitân ile merâtib-i selase efradın şahıs ve temettü vergileriyle havâyic-i asliyelerinden olarak ikametlerine mahsus hane ve müstemilatına şamil olup, bu muafiyetten yalnız kendi ve familyası istifade edebilir. Bu takdirde akar nevinden olan emlak ve musakkafat ve uzak akraba ve taallukat muafiyet-i mezkûre haricindedir (madde 66)».

«Üç mertebede bulunan efrad ve zâbitân dahi nizamiye ordularına mezbut efradın vesâit-i nakliye tedariki tekâlifinden istisnaları hakkında olan müsaadeye mazhar tutulup ancak alayın vesait-i nakliyesi tedariki aşiretlere tahsis olunur (madde 67)».

Aşiretlere tanınan bu vergi muafiyetleriyle Hamidiye Alayları'na girişi cazip hale getirme ve hızlandırma gayesi güdülmüştür. Hükümetin bu konudaki tutumu bir noktada normal karşılanabilir, zira aşiretler fiilen hiç bir zaman doğru dürüst vergi vermemişlerdir. Dolayısıyla, fiilî bir duruma muafiyetlerle, hukukî bir şekil vererek aşiretleri devlete ısındırmak yoluna gidilmiştir. Çünkü asırlardan beri devletle aşiretler arasında tek münasebet vergiler vasıtasıyla kurulduğundan, aşiretler nazarında devlet vergi alan bir müessese olarak telâkki edilmiştir. Yeni yaklaşımla devletin, aynı zamanda koruyucu olduğunu göstermek istenmiştir. Âşâr vergisinin kaldırılmasının ise aşiretler için fazla bir önemi yoktu. Zira göçebe veya yarı göçebe olduklarından çiftçilikle fazla ilgileri yoktu. Böylece, aşiretlere yalnız ağnam vergisi kalmakta idi. Ancak, bu vergiyi de yarım yamalak vermişlerdir. Çünkü, koyun ve keçilerini kolayca dağlarda gizleyebildiklerinden resmî makamlara çok az bir miktarını göstererek ağnam vergisini az verme imkânına daima sahiptiler⁴⁸.

Bu muafiyetlerle ayrıca, savaşta ölenlerin ailelerine gazi olanların kendilerine maaş bağlanacağı, savaşta ölen atın yerine at veya bedeli verileceği, diplomalı subayların emeklilik hakkı kazanacağı gibi mükâfat kabilinden bir takım haklar daha eklenmiştir. Eşkiya takibinde de alaylardan faydalanılacağı ve bu harekete katılanlara harbe katılmış gibi muamele edileceği de belirtilmiştir. Bu

48 General Mayefski, aynı eser, s. 198.

madde ile alaylara dahil aşiret mensuplarına eşkiyalık yasaklandığı gibi diğer eşkiyalık hareketlerinin bastırılmasında ve takibinde de kendilerine görev verilerek sorumluluk duygusu yüklenilmek istenmiştir. Kısaca devlet, güvenliğin temininde aşiretlerden faydalanmak istiyor, ki bu da kendi gücünün yetersiz olduğunu gösteriyor.

Nizamnâmenin zeylinde ise daha çok alayların gerek altı yıllık geçiş döneminde ve gerekse ondan sonraki eğitim, kadro durumlarının nasıl olacağı etraflıca ve açıkça izah edilmiştir. Buna göre, her yıl bir bölük nizamiye subay, çavuş ve onbaşlıların nezaretinde eğitimlerini yapacaklar ve dört yılda bütün bölükler bu eğitimi görmüş olacaklardır. Son iki yıl içinde de bütün bölüklere bir arada alay eğitimi gösterilecektir. Bu eğitimlerin, tarım üretimine zarar vermesi için, münasib bir mevsimde ve ancak yılda bir bölüğün silah altına alınması ile gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Böylece, aşiretlere normal hayatlarını da sürdürmeleri sağlanacak bir nevi «sivil savunma» eğitimi uygulanmak istenmiştir. Askerî eğitimler, daha ziyade hafif süvariye ilgilendirecek yavaşık düzenden, ata binip inmekten, askerî derslerden, karakol, keşif görevlerinden ibaretti.

Bu nizamnâmede dikkati çeken önemli hususlardan biri alay ve bölük kadrolarının yetiştirilmesi için aşiret çocuklarının askerî okullarda okutulmasına verilen önemdir. Bununla Hamidiye Alayları politikasının geçici olmadığı ve sadece askerî maksatlar taşımadığı, fakat uzun vadeli politikanın eseri olup, çok yanlı hedeflere yönelik olduğu anlaşılmalıdır. Özellikle müstakbel aşiret reislerinin ve ileri gelenlerinin devletin okullarında okutulması aşiretlerin yaşayış tarzının kültürel, sosyal, politik ve ekonomik yönden değiştirilmesi ve onların faydalı unsurlar haline getirilmesi düşünülmüştür. Fakat bu okul eğitiminin sınırlı tutulması yani sadece aşiret ileri gelenlerinin çocuklarına tahsis edilmesi meselenin başka türlü de yorumlanmasına müsaittir. Ancak, okullaşma hareketinin yeni başlatıldığı ve imparatorluğun genişliği göz önünde tutulursa, Doğu Anadolu'daki tutumun ilerisi için önemli bir başlangıç olduğu kabul edilebilir. Bununla birlikte Doğu Anadolu'da okullaşmaya devletçe büyük önem verildiğini söyleyebiliriz⁴⁹. Nizamnâmede bu konunun

49 II. Abdülhamid devri eğitim hareketleri için bakınız: Bayram Kodaman, *II. Abdülhamid devrinde ilk ve orta öğretim*, (Basılmamış Doçentlik tezi, Ankara, 1976).

nasıl ele alındığını ve konuya verilen önemi anlayabilmek için bazı kısımlarını aktarmak faydalı olacaktır.

«... Beher hafif suvari alayı için beher sene birer nefer hesabıyla ümerâ ve zabitan evlâdından okur-yazar ve sinni 16 ile 18 arasında bir çocuk intihab ve Dersaadet'e irsal ile Mekteb-i Harbiye'ye kabul olunur. Trablusgarb vilayetinden celb edilen etfal misillü üç sene suvari dersleriyle işgal olunur (madde 115)»⁵⁰. «İşbu üç sene devr-i tahsil hitamında... mensup oldukları suvari alaylarında mülâzim-i sânilik ile istihdam olunur ve... muavinlikte bulundurulur (madde 116). Bu suretle tahsil edip, ba-şahadetnâme alaya gelen zabitan istihkak hususunda şahadetnâmeli zabitanın hukukuna haiz olacakları gibi, terfi-i merâtibde dahi sair şahadetnâmeli zabitan gibi hakk-ı rûçhana haiz olurlar (madde 117). Müddet-i istisnaiyenin ilgasında bu kaidenin dahi ilgası tabif olup, ol halde hafif suvari alaylarına mensup zabitan evladı arzu ettikleri takdirde usul ve nizami dairesinde Mekteb-i Harbiye'de ikmâl-i tahsil ederek Devlet-i Aliyye suvari zabitanı idâdına dahil olmaya mecburdurlar (madde 118)».

«Şu kadar var ki, bu makule aşiret zabitanı evlâdının Mekteb-i Harbiye'ye duhül ile ikmâl-i tahsil etmelerini teshil için alaylar devârine karib Erzurum ve Bağdat ve Van ve Diyarbekir mekâtib-i rüşdiye-i askeriyelerine ümerâ evlâdının kabulüyle geceleri mektepte alkonulmak iktiza ederse mevaki-i erbaa rüşdiye-i askeriyelerine gönderilecek etfalın Bağdat ve Erzurum'da idadî mekteplerinde ve Diyarbekir ve Van rüştiyelerine ilâve olunacak on'ar yataklı kısımlarda iskânlarına çare aranması Mekâtib-i Askeriye Nezaretine havale olunacaktır (madde 119). Etfâl-ı merkumenin müddet-i istisnaiye zarfında dahi zikr olunan mekâtib-i rüşdiye-i askeriyeye kabulleri tabiidir (madde 120). Mekteb-i Harbiye-i Şahane'den ... çıkan zabitanın talebi üzerine ... hafif suvari alayına gitmeye selâhiyeti olduğu gibi, nizamiye suvari alaylarında hizmet arzusunda bulunursa sair mektep arkadaşlarıyla beraber usulü dairesinde ordulardan birisine gönderilir (madde 121)».

Yukarıda öngörülen kararlara aşiretlere bütün askerî okulla-

50 Trablusgarb vilayetinden de çocukların getirilerek Mekteb-i Harbiye'de okutulduğu anlaşılmalıdır. Ayrıca bu vilayette Rüştiye mekteplerinin de açıldığını bu vesile ile belirtelim.

rın kapıları açılarak, çocuklarının gerek kendi alaylarında ve gerekse Osmanlı ordusu saflarında subay olmaları sağlanıyordu. Bu yolla da, Hamidiye Alayları mektepli veya diplomalı subaylara teslim edilerek, daha etkili hale getirilecekti. Belki de, aşiretleri devlete yakınlığının ve devletle kaynaştırmanın en pratik çaresi olarak okullara, çocuklarının kabulü yolu seçilmiştir. Harbiye mezunu subayların daha sonra yani Birinci Dünya Savaşı ve Kuvay-ı Milliye zamanında oynadıkları rolü dikkate alırsak, her şeye rağmen bu devirdeki uygulanan politikanın olumlu yanını görmek mümkündür. Adı geçen Harbiye, İdadî ve Rüşdiyelerin dışında ayrıca II. Abdülhamid tarafından açılan Aşiret Mektebi'ne de pek çok aşiret çocukları kabul edilerek, yetiştirilmiş ve sonra aşiretlerine gönderilmiştir⁵¹. Pek çok aşiret reisinin ve ileri gelenlerinin padişaha müraaat ederek çocuklarının o okullara kabulü hususunda izin istemeleri, bu eğitim politikasının aşiretlerce de benimsendiğini gösterir⁵².

Nizamnamenin sonuna eklenen «madde-i mahsus» ile aşiret alay subaylarının mülki memuriyetlere tayin olunamayacağı, ancak askerlik hizmetine engel teşkil etmeyen mahalli meclis azalığı gibi memuriyetlerde görevlendirilebileceği şartı getirilmiştir. Bu şart ile aşiret ileri gelenlerinin meclis azalığı yoluyla mahalli idarelerde söz sahibi olmaları sağlanmıştır. Böylece sadece şehir eşraf ve âyanının hakim olduğu idarî meclislerde, bir denge kurulması yoluna gidilmiştir. Şehir eşraf ve âyanı Hamidiye Alayları'na karşı olduğu gibi, mensuplarının meclis idare azalıklarına tayinini de memnuniyetsizlikle karşılamıştır.

Birinci nizamnamede olduğu gibi ikinci nizamnamenin de en göze batan yönü şüphesiz, Hamidiye Alayları'nın ve bu alaylara mensup aşiretlerin vali, mutasarrıf, kaymakam gibi merkezî otoritenin mülki idarede temsilcileri olan kimseler ve kuruluşlar karşısında hukukî ve idarî durumlarının ne olacağının açık ve kesin olarak belirtilmemesidir. Nitekim bu yüzden önemli olaylar meydana gelmiş ve idarî yönden devlet otoritesinin zayıflamasına sebep olmuştur. Her ne kadar, Hamidiye Alayları 4. ve 5. ordulara bağlanmış ise de, ordu kumandanlarının, özellikle Erzincan'da bulunan Müşir Ze-

51 Bayram Kodaman, «II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi», *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1976, c. XV/1-2, s. 263.

52 Bayram Kodaman, *Aynı eser*, aynı yer.

ki Paşa'nın uzaklık ve ulaşım zorluğu yüzünden, alayları kontrol etmesi ve alaylar hakkında doğru bilgi edinmesi mümkün değildi. Halbuki, valilerin buldukları bölge ve sahip oldukları yetki itibarıyla, alayları ve aşiretleri daha kolay ve etkili bir şekilde kontrol edebilme ve gerektiğinde tedbirleri hızla alabilme imkânları vardı. İşte bu hususun dikkate alınmamasıyla hem askerî ve mülki amirler hem de mülki otoritelerle aşiretler arasında fiilî ve hukukî sürüşmelere sebebiyet verilmiştir. Dolayısıyla, Hamidiye Alayları politikası, uygulamada bir takım sakıncaları da beraberinde getirmiştir denilebilir.

Aşiretlerin Alay Kurma İstekleri

Daha evvel de söylediğimiz gibi, aşiretlerin alaylara katılması istek üzerine, irade-i seniyye ile gerçekleşiyordu. Hiç bir zorlama söz konusu olmamıştır. Aksine müraacaatın fazla olması yüzünden bazı aşiretlere öncelik tanınması dahi diğer aşiretler tarafından teessürle karşılanmıştır. Bu gibi hallerde, aşiret ileri gelenleri Padişah'a veya Zeki Paşa'ya dilekçeler göndererek devlete bağlı, sadık ve itaatkâr olduklarını bildirerek bir an evvel kendilerine de alay kurma izninin verilmesini istemişlerdir. Özellikle ikinci nizamnamenin alaylara mensup aşiretler lehine pek çok hüküm getirmesi alay kurma isteğini daha da arttırmıştır. Bununla ilgili, bir kaç örnek vermeyi aşiretlerin tutumlarının anlaşılması bakımından faydalı buluyoruz.

Güney Anadolu bölgesindeki aşiretlerden bazıları alay kurma izninin verilmemesi veya gecikmesi üzerine dilekçeler vererek hem durumlarını izah etmekte hem de izin istemektedirler. Meselâ bunlardan Mardin sancağı'na bağlı ve Havass-ı hümayun adıyla anılan aşiretin 11 Teşrin-i sani 1312 (1896) tarihli arzı olduğu ilginçtir. Özet olarak aynen şöyle denmektedir : «Kemterleri Mardin Sancağına bağlı ve Havass-ı hümayun namıyla bilinen ve sakin olduğumuz köyler, Mardin çölünün ağzında bulunan ve Hamidiye Alayları'na mensup Kiki Haçan (?) ve Kiki Çakan (?) ve Milli ve Dokuri aşiretlerinin köyleri arasındadır. Adı geçen aşiretlerle karışık olup, karakterimiz ve yaşayışımız onların gibidir. Onlarla beraber bizim nüfusumuz sayılıp yazılmamış ise de Hamidiye askeri kurulmasından kısa bir müddet evvelce Mardin'den gelen heyetin sözlerini dinliyerek ve Hükümet-i seniyye'nin her bir emrine olan

itaatimiz dolayısıyla, adı geçen aşiretlerden önce nüfusumuzun yazılmasını kabul etmiş ve onlar etmemiş idi. Hamidiye birliklerine onları önce, kabul ederek şereflendirdiniz. Aşiretimiz ise o şereften mahrum bırakılmıştır.

Halbuki aşiretimiz öteden beri Havass-ı hümayun namıyla maruf ve diğer aşiretlere göre sadık ve itaatkârdır. Bu yüzden Hamidiye teşkilatında bulunmayı arzu etmekteyiz ve her zaman herkesden evvel padişahımız ve devlet için canımızı ve malımızı feda etmeye hazırız. Emsalimiz misillü bir Hamidiye Alayına kabul ve şeref verildiği takdirde arzu edilen asayiş ve emniyetimizin sağlanacağı gibi tarla ve bahçe ziraatimizin dahi artacağı açıktır. Ayrıca, Emîr-ül müminin Efendimiz Hazretlerine olan itaat ve ubudiyetimiz meydan-ı hakikatta, cümleden evvelce isbat edilmesine sebep olacaktır...»⁵³.

Muhtarlara ve ileri gelenlere
ait 16 adet mühür

11 Teşrin-i sani 1312

Havass-ı Hümayun Aşireti Reisi

Aynı şekilde Doğu Anadolu'da bulunan diğer aşiretlerden bazıları da alaylara girmek üzere çeşitli müracaatlarda bulunmuşlardır. Biz yine değişik ve ilgimizi çektiği için Bitlis bölgesinde bulunan Sinan aşireti reis ve ileri gelenlerinin Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyarî Müşir Şakir Paşa⁵⁴ vasıtasıyla padişaha gönderdikleri dilekçenin özetini aşağıda vermeyi uygun bulduk.

«Cenab-ı Hak ömr ve şevket-i hilâfet-penahilerini daim buyursun. Kulları Sultan Selim cennet mekân asrında Hussan Haydaran vesair Kürdistan aşiretleriyle Diyarbekir çöllerinden gelmiş⁵⁵ Sinan

53 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım A, Evrak nr. 21/IV, Zarf 21, Karton 131.

54 Ahmed Şakir Paşa : 1838 (2 Rebiülevvel 1254) de İstanbul'da doğdu. Çapanzade Ömer Hulûsi'nin oğludur. 1857 (1273 Recep) de Harbiye'yi bitirdi. 1878'de Petersburg'a elçi olarak tayin edildi ve 10 yıl bu görevde kaldı. 1889 (7 Zilhicce 1306) da Girit vali vekilliğine getirildi. 1890 (16 Zilkade 1307) da yaver-i ekremlik ünvanı ile maliyeti seniyye-i padişahiye memur olundu. 1895 (4 Rebiülevvel 1313)'de Anadolu Müfettiş-i Umûmîliğine tayin olundu ve ölümüne kadar bu memuriyette kaldı. 1899 (8 Teşrin-evvel 1315) da öldü. Mezarı Sinop'tadır. Bak: Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, Cilt 19, s. 4119-4120 (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndeki el yazması).

55 Bu aşiretlerin Diyarbekir taraflarını terk ederek daha kuzey kısımlara çekilmeleri olayı dikkat çekici bir husustur. Adı geçen Sultan Selim'in Yavuz

aşiretinden şimdi Bitlis vilayetinin Çukur kazasıyla civar kazalarda meskûn gayr-i meskûn dahil-i tahrir olup olmayan aşiretimiz suvarilikte cesareti ve atıcılığıyla maruf 7.000 den fazla erkek nüfusundan ibarettir. Aşiretimizin bütün ferdleri hümayun-ı mülûkâneleri uğrunda baş ve canla sadıkane kurban olmaya hazırdır. Muhterem Hamidiye Alaylarının teşkilinde, kulları da suvari ve piyade bir kaç alayın teşkilini taahhüd eyledik. Sonra alaylarımızı daha fazla ziyade etmek üzere başlangıçta iki suvari alayının defterini takdim ettik. Hayli atımız damgalandı. Damgalanan miktardan başka, kumandanlığın resmî emri üzerine, daha sonra dahi 1.000'den ziyade atımız damgalanmış iken, şimdi alaylarımızın tamamen tehiri umumiyetle yeis ve perişan-ı ubudiyetimizi mucip olmaktadır. Aşiretimizden pek az bir kısmı dahil-i tahrir ise de alaylara kabul olunan diğer aşiretler dahi kısmen dahil-i tahrir olduklarından, bu emsale nazaran kullarının dahi merhamet-i tâcîdarlarına sezâver buyrucağından umudumuz kavidir. Çünkü aşiretimizden bir alaydan ziyade suvari Cibranlı, Hasnanlı, Haydaranlı vesair aşiretler arasında kayd ve kabul edildiklerinden, geri kalan kısm-ı küllisinin dahi kabulüyle aşiretimiz alaylarında, sâye-i mülûkânelerinde, teşkil ve birlikte bulundurulması irade-i seniyyeye muhtaçtır. Böyle büyük ve kalabalık, alay teşkiline müsaid, aşiret kavimleri ve kabilelerinin, emsalleri arasında yeis ve mahrumiyetlerine ve gayret-i akran mahcubiyetiyle son nefeslerine kadar bütün aileleriyle ağlamalarına merhamet ve adalet-i mulûkâneleri razı olmayacağından ve sadakatle hizmet arzusuna red buyurmayacağından karar ve tebliğ ol veçhile alaylarımızın kayd ve teşkili için dördüncü ordu müşiriyetiyle alaylar kumandanlığına ve Bitlis vilayetine irade-i saniyyelerinin tebliğ ve ihsan buyurulması istirhamımızdır. Atifet-i merhamet Emîr-ül müminin efendimiz hazretlerindedir»⁵⁶.

Aşiret Reisi

Ramazan

Diğer Reis

Abdülmeccid

olması mümkündür. Acaba, bu aşiretler devlet eliyle mi ve hangi maksatlarla Bitlis ve daha yukarılara yerleştirilmiştir? Yoksa kendiliklerinden mi göç ettiler ve sebebi neydi? Bu hususların açıklanması Doğu Anadolu'nun tarihi bakımından oldukça önemlidir. Zira adı geçen aşiretler oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olup, geniş bölgelerde oturmaktaydılar.

56 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım A, Evrak nr : 21/IV, Zarf 21, Karton 131.

Diğer imzalar : Fahrettin, Halil, Reşid, Mehmet, Şevket, Süleyman, Mehmet, Hasan, Abdullah, Rüstem, Resul, Yusuf, Halid, Hakkı, Ali, Bedirhan.

Yukarıdaki belge, dikkatle incelendiğinde aşiretler ve Hamidiye Alayları yönünden bir takım somut gerçekleri ortaya koymaktadır. Önce, aşiretlerin büyük bir kısmı gerçekten Hamidiye Alayları kurma arzusundadır. Hemen belirtelim ki, bu arzunun bu derece yaygın olması sadece devlet tarafından nizamnâmelerde aşiretlere tanınan hak veya imtiyazlara dayandırılmaz. Daha evvel de söylediğimiz gibi bu imtiyazların esası, aşiretlerin bazı vergilerden muaf tutulmasından ibaretti. Devletin yüzyıllarca tam vergi alamadığı bu aşiretlerin her zaman vergilerini vermeme veya çok eksik verme imkânları vardı. Her şeyden evvel, devlet kontrolünün dışında ve devlet otoritesi altında değildiler. Üstelik yarı göçebe veya göçebe halinde yaşamaları, onların bağımsız hareket etmelerini kolaylaştırıyordu. Bu durumda aşiretlerin alaylara girme isteklerinin temelinde, devletçe tanınan imtiyazlar da olmakla beraber daha başka sebeplerin de olduğu anlaşılmalıdır. Bunların başında, aşiretlerin kendi güvenliklerini devlet yardımıyla emniyet altına alma, mevcut sosyal ve politik durumlarını Hamidiye Alayları yoluyla resmileştirme ve kuvvetlendirme istekleri gelmektedir. Bunlara, alaya mensup diğer aşiretlerle aynı seviyede olma, reislerinin devlet katında itibar ve rütbesinin artması gibi ikinci derece daha bir çok sebep eklenebilir.

Ayrıca, Sinan aşiret ileri gelenlerinin belgede belirttikleri gibi, aşiret mensuplarından önemli bir bölümünün alay kurmuş başka aşiretlere katılarak, o aşiret reisinin emrine girmesi kendi aşiretlerinin gücünü zayıflatıyordu. Bu durum, şüphesiz alaya mensup olmayan aşiret reisinin aleyhine oluyordu. Buna fırsat vermemek için bir an evvel alay kurma en iyi çıkar yol idi. Böylece otoritesini, kuvvetini ve diğer aşiretlere karşı güç dengesini sağlayabilecekti. Dolayısıyla altı yedi alay kurulabilecek kadar nüfusa yani 7.000 den fazla askerlik yapacak yaşta erkeğe sahip olan Sinan aşiret reisi Ramazan ve Abdülmecid'in alay kurmak için padişaha müracaatlarının sebebini anlamak pek zor değildir.

Devletin Hamidiye Alayları politikası yönünden konuya bakıldığında ise durum şudur : İlk önce, devletin Hamidiye Alayları kurma hakkının aşiretlere nasıl, ne zaman, önce hangisine verileceği

konusunda kesin bir karara ve belli bir ölçüye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Böyle olunca, alay kurma hakkı geliş güzel bir şekilde verilmeye devam edilmiş ve bundan da önce Saray, Bâb-ı Âli ve Müşir Zeki Paşa ile münasebeti olan aşiret reisleri yararlanmıştır. Bu ise, diğer aşiretlerde kıskançlık, üzüntü yaratmıştır. Yine buna en güzel örnek, yukarıda sözünü ettiğimiz Havass-ı Hümayun ve Sinan aşiretlerinin durumudur. Devletin bu geliş güzel politikası, bazı bölgelerde aşiretler arasında kıskançlıklar, rekabetler doğmasına ve sonunda aşiret kavgalarına kadar varmasına sebep olmuştur⁵⁷. Halbuki, devlet Hamidiye Alayları politikasıyla aşiret kavgalarının kesileceğini tasarlamıştı. Bununla birlikte eskiye göre bir azalma olmuş ve sınırlı da olsa zaman zaman bu kavgalar önlenebilmiştir. Özellikle 4. Ordu komutanı Müşir Zeki Paşa sözünü aşiretlere diletcek kadar kuvvet ve otoriteye sahipti.

1895'den Sonra Hamidiye Alayları

Ermeni olaylarının giderek artması üzerine 11 Mayıs 1895 tarihinde Büyük Devletler Bab-ı Ali'ye bir muhtıra vererek, Doğu Anadolu'da derhal islahat yapılmasını istediler. Ayrıca bir takım isteklerde bulundular ki, bunların arasında aşiretlerin yaylak ve kışlaklarının sınırlarının tesbiti ve hareketlerinin kontrol edilmesi de vardı. II. Abdülhamid, Rusya ile olan dostluğa dayanarak, söz konusu istekleri aynen kabule yanaşmadı ve ayrı bir islahat lahiyası hazırlattı. Diğer taraftan da Müşir Şakir Paşa'yı, Anadolu Müfettiş-i Umûmisi ünvanıyla, gerekli incelemelerin yerinde yapılması ve tedbirlerin alınması için, 1895'te Doğu Anadolu'ya gönderdi. Fakat olaylar yatışmadı, tekrar şiddetlendi. 1896 yılında Avrupa'nın tepkisi ve müdahalesi şiddetli oldu. Doğu Anadolu'nun durumu ise, iyice tehlikeli bir vaziyet aldı. Bunun üzerine II. Abdülhamid bir taraftan Saadettin Paşa'yı Van'a göndererek, Hamidiye Alayları'nın düzene sokulmasını⁵⁸, diğer taraftan 1897 (1313) de Şakir Paşa'ya şifreli bir telgraf yoluyla, «Hamidiye Alayları'nın temin-i inzibat

57 Şerif Fırat, (aynı eser, s. 97-98,) bu tip kavgaların Tunceli civarındaki Cibranlı ve Hörmekli aşiretleri arasında sık sık geçtiğini belirtmekte ve bu arada rekabet halinde olan ve bir birine düşman olan aşiretleri de zikretmektedir.

58 Osman Nuri, aynı eser, s. 831.

ve intizamları emrinde ittihazı lâzım gelen tedâbirin» alınmasını istedi⁵⁹. Bu emir üzerine, Şakir ve Zeki Paşa'lar üç ay içinde ortak bir rapor hazırlıyarak Aralık 1897 (Kânunevvel 1313) tarihinde Bâb-ı Âlî'ye gönderdiler⁶⁰. Hamidiye Alayları hakkında resmî otoritelerin görüşlerini aksettirmesi bakımından söz konusu rapor önem kazanmaktadır. Bu yüzden raporda temas edilen önemli hususları burada belirtmeyi uygun gördük.

Her şeyden önce en yetkili otoriteler olarak, gerek Anadolu umum müfettişi Yaver-i Ekrem Müşir Şakir Paşa, gerek 4. Ordu kumandanı Müşir Zeki Paşa, Hamidiye Alayları'nda «intizam ve nizamın» yani disiplinin tamamen kurulamadığını kabul etmektedirler. Dolayısıyla, alaylardaki disiplinsizliğin sebeplerini ve çözüm yollarını ararken gerçekçi ve akılcı davranmışlardır. Böylece, Saray ve Bâb-ı Âlî'de mevcut durumdan haberdar olmuştur. Şakir ve Zeki Paşa'lar alaylardaki veya alaylara mensup aşiretlerdeki düzensizliğin sebeplerini aşağıdaki şekilde açıklamaktadırlar⁶¹ :

a) Kanun ve nizamnâmelere uygun olarak talimlere başlanılmaması,

b) Hamidiye Alayları'nın doğrudan doğruya Orduy-ı Hümayun'a bağlı bulunmaları,

c) Alaylara tayin edilen ordu malı kurmay subayların, otoritelerini kuvvetlendirecek vasıtalarından yoksun olmaları yüzünden askerliğin ruhu olan itaat ve intizamın kurulamaması,

d) «... Liva ve vilâyet merkezlerinde ya aza bulunmak veya hut tahayyüz ve temayyüz etmek sıfatıyla umur-ı hükümete hissedar olan eşraf-ı memleket, teşkilat hasebiyle rüesây-ı aşâirin kendi tahakkümlerinden kurtulmuş bulunmalarından dolayı zayi ettikleri menafiin yeniden temini, teşkilatın rahnedar edilmesinde aradıklarına ve vilâat-ı âzam ve mutasarrıfın-ı kiramın bazıları bunların mâlûmat ve ilkaâtına itimat ederek ve alaylar aleyhdarlığını iltizam ile mensubini aleyhinde vukuu bulan şikâyât ve vukuat-ı izam ve lev ki alaylarına mensup olmayan ahad aleyhinde bulunsun, faille-

59 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım 14, Evrak nr : 2287, Zarf 126, Karton 11.

60 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım 31, Evrak nr : 76/35, Zarf 76, Karton 81.

61 Aynı yer.

rinin Hamidiye zabitanına taalluku gösterilerek mezkûr alayları en-zâr-ı yâr ve ağıyarda lekedâr edecek şekil ve surette itham eylemeleriyle alaylar efrad ve zabitanı bilâ-mucib hükümetten emniyetsizliğe sevk ve icbar etmekte bulduklarına binaen teşkilat-ı ve kaaya illet-i ğâiye olan maksadın üssül-esâsı olmak üzere aşâirin doğrudan doğruya merkez-i hilafet-i uzmaya kemal-i emniyetle rabt-ı kalb etmeleri kaziyesi bazı mertebe düçar-ı tehir etmiş bulunmasının bu hususta yani matlub ve maksud olan intizam ve inziha-tın takarrur ve teessüs edememesinde medhalî bulunduğu tahakkuk etmiştir...»⁶².

e) Hamidiye Alayları'na ordudan tayin edilen alay ve bölük kumandanlarının bir kısmının yeteneksiz olması; ayrıca hepsinin de «... aşâirin âşâr ve ağnam hasılatından muhavvel maaşlarını ve bedel-i tayinatını istihsal için rüesaya»⁶³ yaltaklanma ve yalandan dostluk gösterme mecburiyetini hissetmeleri yüzünden disiplinli ve düzeni sağlayacak şekilde icraat yapamamaları,

f) Aşiret ileri gelenlerinin, alay kumandanlarını aşarak, doğrudan doğruya ordu kumandanlarıyla haberleşmeleri yüzünden aşiretlerin eskiden beri alışık oldukları huy ve davranışlarının istenilen şekilde düzeltilememesidir.

Şakir ve Zeki Paşa'lar genel görüşlerini bildiren raporlarına Hamidiye Alayları'nın yeniden düzene sokulmasıyla ilgili 30 maddelik ayrıntılı bir lahiya ekleyerek Bâb-ı Âlî'ye yollamışlardır. Bu lahiya ile, genellikle Hamidiye Alayları'na ait daha evvel çıkarılmış nizamnâmelerdeki eksiklikler giderilmeye çalışıldığı gibi, ayrıca yerinde yapılan incelemeler sonunda alınması gerekli görülen yeni tedbirler getirilmiştir⁶⁴.

Adı geçen lahiya beş bölümden ibaret olup, ilk bölümde daha ziyade askerî düzenlemelerle ilgili hususlara yer verilmiştir. Layihanın ikinci maddesinde bu konuda aynen şöyle denmektedir: «Şimdiye kadar teşkil edilmiş bulunan 57 Hamidiye Hafif Süvari Alayları kanunen bir kaç kolordu teşkil etmek lazım gelirken müstakil alay heyetinde doğrudan doğruya Orduy-ı hümayûndan idare olun-

62 Aynı yer.

63 Aynı yer.

64 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım 31 Evrak nr : 76/35, Zarf 76, Karton 81. (18 Kanunevvel 1313).

makta bulunmasından dolayı Ordu-yı hümayun-ı mezkûr cidden müşkülât içinde bulunduğundan ve bu hal ile alayların inzibat ve intizamının istikmâli (tamamlanması) muhâl (imkânsız) değil ise, pek müteassir (güç) olacağından ileride kanun-ı mahsusun tayin ettiği dereceye isâl olunmak üzere marrü'l-arz 57 alay muvakkaten yedi livaya tefrik olunup bunlardan Urfa livasının kumandanı zaten mevcut olduğundan üç livasının dahi Ordu-yı hümayunda mevcut olan nizâmiye suvari mirlivalarına (tuğgeneral) tevdi ve küsûr üç livasına da Ordu-yı hümayun sunuf-ı muhtelif ümerasından münasib üç miralayın (albay) terfien tayinleri ve Malazgird merkezinde ikamet etmek şartıyla lâ-akal (en azından) Ferik (tümgeneral) rütbesinde bir zatın dahi Hamidiye Umum Kumandanlığı'na tayini ve umûm kumandan refakatına kuyudat-ı lâzimeyi havi bir kalem ve bir de erkân-ı harbin memuriyeti lâzım ve lâbüddür».

Bu maddeye göre, Şakir ve Zeki Paşa'lar bütün alayları yedi livaya ayırarak, liva merkezlerini ve livaların hangi alaylardan meydana geldiğini ve aşiretlerin isimleriyle birlikte kaç ar alay olduklarını gösterir bir pusulayı da layihaya eklemişlerdir. Livaların teşkiline ve kuruldukları yerlere dikkat edilecek olursa daha ziyade Rus ve İran sınırında toplandıkları görülür. Bundan da askerî ve stratejik hususlara dikkat edildiğini anlamak pek zor olmasa gerekir. Livalara mensup alay sayısı beş ile dokuz arasında değişmektedir. Aşağıda vereceğimiz tablodan da anlaşılacağı gibi, büyük aşiretlerden dört veya beş alay teşkil edilmiştir. Bu gibi fazla alaya sahip aşiretler, buldukları bölgelerde hakim duruma geçerek, mevcut sosyal dengeyi kendi lehlerine çevirme imkânı bulabilmişlerdir. Bunlardan Viranşehir'deki Milli ve Malazgird civarındaki Husnanlı aşiretleri beşer alayla, Haydaranlı aşireti yedi alayla en güçlü aşiretler olarak başta geliyorlardı. Bazı aşiret reisleri ellerindeki güçten ve bölgedeki nüfuzlarından dolayı Saray'da ve Bâb-ı Âli'de de etkin olmuşlar ve itibar sağlamışlardır. Pusulada, aşiretlerin isimleri, kaç alay kurdukları, alay numaraları ve hangi livalara bağlı oldukları ve liva merkezleri aşağıdaki şekilde gösterilmiştir⁶⁵.

65 Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım 14, Evrak nr. 2287, Zarf 126, Karton 11.

Birinci Liva :

Merkez : Karakulliya
Alaylar

<i>Alayları teşkil eden aşiretler</i>	<i>Alay Numarası</i>
Zilan Aşireti	3
	4
	5
Karapapak Aşireti	6
	9
Adamanlı Aşireti	10
	11
Haydaranlı Aşireti	12
	37
Celâli Aşireti	38
Şazili Aşireti	57

İkinci Liva

Merkez : Hınıs

Cemadanlı Aşireti	8
	31
Ciranlı Aşireti	32
	33
	34
Zırıklanlı Aşireti	35
Cibranlı Aşireti	36

Üçüncü Liva

Merkez : Malazgird

Sıpkanlı Aşireti	1
	2
Karapapak Aşireti	7

Hüsnanlı Aşireti	26
	27
	28
	29
	30

Dördüncü Liva

Merkez : Erciş	
(?) Aşireti	13
	14
	15
	16
Haydaranlı Aşireti	21
	22
	23
	24
	26

Beşinci Liva

Merkez : Başkale	
Mukri (?) Aşireti	17
Milan Aşireti	18
Şimsiki Aşireti	19
Şukufti Aşireti	20
	26
Takuri Aşireti	39

Altıncı Liva

Merkez : Mardin	
Milli Aşireti	41
	42
	43
	44
Karakeçi Aşireti	45
	46

Tay Aşireti	47
Miran Aşireti	48
	49
Artuşu Aşireti	50

Yedinci Liva

Merkez : Urfa	
Kays Aşireti	51
	52
Berâzi Aşireti	53
	54
	55

Sivas civarında Karapapak aşiretinin kurduğu 40. alay, hiç bir liva ile bağlantısı olmadığından Sivas'ta bulundurulacak süvari bölüğünün yardımıyla ve Sivas kumandanlığının denetimi altında, askerî eğitimini yapacaktır⁶⁶. Birinci bölümde işaret edilen diğer hususlar ise, aşiret fertlerinin binicilikte ve atıcılıkta zaten mahir oldukları bu bakımdan alayların daha ziyade askerliğin ruhu olan inzibat ve itaate alıştırılması; subayların tayini, bölük ve alay kumandanlarının etkinliğinin arttırılması, aşiretlerin ordu kumandanlığı ile haberleşmelerinin yasaklanması gibi konulardan ibaretti.

İkinci bölümde «Alay mevcudunun ikmali» başlığı altında ve üç madde halinde alay ve bölüklere aşiret fertlerinin nasıl katılacakları ve vazifelerine ait hususlara yer verilmiştir⁶⁷. Üçüncü bölüm ise alayların «mesuliyet»lerini belirten maddelere ayrılmıştır. Hazar zamanında silsile-i meratibe uygun olarak verilen emirlere itaat ve yapılan davete katılmayan her kim olursa olsun mes'ul tutulması ve bu gibileri er ise nizami süvari alaylarında askerlik yaptırılması, subay ise rütbelerinin alınması öngörülmüştür. Ayrıca, alayların birbiri veyahut diğer ahali aleyhinde yapacakları yağma veya talan hadiselerine, bundan böyle aşiretlerin âdeti nazarıyla bakılmayıp, sorumluların kanun dairesinde cezalandırılması yoluna gidilmesi be-

66 Aynı yer.

67 Bakınız layihanın 11., 12., 13. maddeleri.

lirtilmiştir. Bu işlerin sorumluluğu ise, liva ve alay kumandanlarına verilmiştir.

«İdare ve tahsilat»a ayrılan dördüncü bölümde vergilerin nasıl ve kimlerden alınacağı belirtilmiştir. Bu konu ile ilgili 18. madde aynen şöyledir : «Hamidiye Hafif Süvari alaylarına mahsus olarak tanzim olunup icra-ı ahkâmına irade-i seniyye-i cenab-ı padişahî müteallik ve şeref sudur buyrulmuş olan kanunnâme ahkâmınca Hamidiye alayları silkinde bulunan ümerâ ve zâbitân ve efradın âşâr ve ağnamdan maada tekâliften muafiyetleri derkâr olup, ancak devlete karşı mükellefiyetin bir kısmından muafiyet, diğer kısmın hüsn-i tesviyesini müstelzim olacağına ve alay teşkil olunan âşairden istihsal edilecek âşâr ve ağnam varidatı mezkûr alayları teşkil eden ümera ve zabitan maaşıyla «kadro» teşkiline mahsus liva merkezlerine rabt edilen bölüklerin ve onlara ilâveten celb ve davet olunacak Hamidiye bölüklerinin mahsusat-ı askeriyesine karşuluk tutulması dahi irade-i seniyye-i cenab-ı padişahî iktiza-ı celilesinden olmağla bundan böyle bedel-i âşârın ve resm-i ağnamın istifasında bir akçe bile bırakılmayub, resm-i ağnamın ol baharda ve bedel-i âşârın Eylül'den sonra tahsilatına liva ve kazalarca memur edilecek tahsildarlarla liva merkezinin emriyle zabitan ve efraddan mahsus memurlar terfik olunup, habbe-i vahide kalmayacak surette tahsilat icrası ve aşiretin alaylar silkinden olmayan diğer efradın muafiyet-ten istifadeye hakkı olmamağla onlara aid emlak ve temettü ve umûmun akar vergisinin tahsili emrinde tahsildarlara ciddi muavenet icrası hususuna Hamidiye alay kumandanları tarafından fevkalâde itina olunmak ve tahsilatın durgunluğundan kumandan-ı muamaileyh mes'ul edilmek lazım gelür»⁶⁸.

«Muamelat-ı adliye»yi ilgilendiren beşinci bölüm ise, bu layihanın en önemli ve dikkati çeken konusunu kapsamaktadır. Çünkü, alayların kuruluşlarından beri askerî, mülkî ve adlî otoriteler arasında en çok sürtüşme konusu olan ve hatta Hamidiye aşiretlerinin mülkî ve adlî otoritelere karşı gelmelerine sebebiyet veren hukukî sorunlar oymuştu. Bu yüzden de Hamidiye Alayları bazı sorumsuz davranışlarda bulunarak mahallî otoriteyi etkisiz hale getirmişlerdir. Zira alaylar kendilerini Ordu-yı hümayun'a veya padişaha bağlı kabul ederek vali, mutasarrıf ve kaymakamların emirlerine, mah-

68 Aynı yer.

kemelerin kararlarına uymuyorlardı. Bu durum ise, mülkî ve askerî otoritelerin arasında bir takım ihtilaflara yol açtığı gibi, mülkî otoritelerin alaylar aleyhine dönmelerine sebebiyet vermiştir. İşte bu gibi sakıncaları gidermek için Şakir ve Zeki Paşalar Hamidiye Alaylarının askerî, mülkî ve adlî otoriteler karşısındaki hukukî durumlarını tesbit etmişlerdir. Bu hususla ilgili maddeler şunlardır :

a) «Hamidiye ümera ve zabitanı mevadd-ı askeriyeye aid hususatta kavanin-i askeriyeye ... harb ahkâmına tabi iseler de mevadd-ı hukukiye ve ahali ile beyinlerinde vukuu bulacak hususat-ı cinaiyede mehâkim-i nizâmiyeye tabidirler»⁶⁹.

b) «Maznuniyet üzerine, namuna mehâkim-i nizâmiyeden ihzar müzekkeresi isdar olunanlar meyanındaki Hamidiye efradı, efrad-ı redife gibi zabita-ı adliye tarafından ahz ve girift ve hükümet-i mülkiye habshanesinde tevkif olunur»⁷⁰.

c) «Hamidiye ümerâ ve zâbitanı aleyhinde mahkemeden isdar olunan ihzar müzekkereleri ise... cihet-i askeriyeye tevdi olunup, cihet-i askeriyeye... o zabiti celb ve ihzar ile daire-i askeriyede habs ve tevkif ve keyfiyeti... mahkemeye bildirmeye mecbur ad edilir»⁷¹.

d) «Muhakeme sonunda cinayetle mahkûm olanların hükmi vaki, muhakeme-i temyiz tasdikine mazhar olursa kavanin-i askeriyeye tevfikân rütbesinin ref'inden sonra hükümet-i mülkiyeye teslimi kaidesi Hamidiye ümera ve zabitanı hakkında aynıyle caridir»⁷².

e) «Hamidiye ümerasının mahkemede muhakemesi zamanında vekil istihdam etmeleri mücaz olmağla beraber, kavanin-i adliyeye tevfikân bizzat huzurları lazım geldikte, isbat-ı vücûd etmekten imtina edemeyeceklerdir»⁷³.

Böylece alayların hükümet-i mülkiye ve askeriyeye karşı vazifeleri tayin ve kanunen tesbit edildiğinden, bundan böyle Hamidiye Alayları aleyhinde bulunan memurların da cezalandırılacağı belirtilerek lâyhaya son verilmiştir. Bu layihanın maksadının, alaylara yeni bir statü vermek, onları disiplin altına almak ve diğer ta-

69 Aynı yer, 24. madde.

70 Aynı yer, 26. madde.

71 Aynı yer, 27. madde.

72 Aynı yer, 29. madde.

73 Aynı yer, 30. madde.

raftan da alaylar aleyhinde yapılan propogandaları önlemek olduğu yukarıdaki açıklamalarımızdan kolayca anlaşılmaktadır.

Şakir ve Zeki Paşa'ların hem Hamidiye Alayları'nın disiplin-sizliği, düzensizliği ve hem de Doğu Anadolu'nun sosyal yapısı hakkında ortaya koydukları teşhisler, yerinde yapılan incelemelerin sonucu olması bakımından, şüpheye yer bırakmayacak şekilde mantıklı ve doğru gözükmektedir. Ayrıca, bu teşhislere dayanarak alınması gereken tedbirler de mahalli şartlara uygun ve Hamidiye Alayları'nı disiplin altına alıcı mahiyette olduğu görülmüyor. Diğer taraftan bu iki paşanın Doğu Anadolu ve alaylar hakkında Bâb-ı Âlî'ye ve Saray'a devamlı raporlar gönderdikleri de hatırlanacak olursa, hükümetin ve padişahın da bu bölgedeki alayları ve aşiretlerin tutumunu yakından takip ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Doğu'da gelişmiş güzel bir siyaset değil, fakat oranın şartlarına uygun, biraz da tavizci bir siyaset takip edilmiştir denilebilir. Doğu'nun sosyal ve siyasî yapısı tavizci siyasete zorunluluk ve devamlılık sağlamış, bu durum ise Hamidiye Alayları'nda istenilen intizam ve itaatın temin edilmesini güçleştirmiştir. Bununla birlikte devlet otoritesi Hamidiye Alayları siyasetiyle, aşiretlerde ve Doğu Anadolu'da az çok varlığını gösterebilmiştir.

II. Abdülhamid Devrinin Son Yıllarında Hamidiye Alayları⁷⁴

Kuruluşlarından 1897'ye kadar, Hamidiye Alayları ile ilgili olarak gösterilen iyi niyetli gayretlere ve ortaya konan kanunnamele-re, nizamnâmelere, çeşitli layihalara rağmen istenilen sonuç tam elde edilememiştir. 1897'den sonra da Hamidiye Alaylarının düzene konması hususunda çalışmalar devam etmiş ise de uygulama alanında sonuç pek değişmemiş, yani tam başarıya ulaşamamıştır. Hatta, il yıllıkları, il tarihleri, hatıratlar ve bazı eserlerin 1897-1908 yılları arasında da alayların sebep oldukları olaylardan, aşiret kavgalarından, eşraf-ayan tabakası ile aşiretler arasındaki sürtüşmelerden bahsetmeleri yukarıda ileri sürülen görüşü kuvvetlendirmekte-

74 1897-1908 yılları arasında Hamidiye Alaylarının durumunu ortaya koyacak orijinal belgeler maalesef elimizde yoktur. Bu konuda Başbakanlık Arşivinde yaptığımız araştırmalara rağmen, adı geçen devreye ait belgeye rastlamadık. Yıldız Arşivinin tasnifi tamamlandıktan sonra Hamidiye Alayları ile ilgili belgelerin ortaya çıkacağına ve bu belgelerin konuya açıklık getireceğine inanıyoruz.

dir⁷⁵. Durumun bu şekilde gelişmesinde, bölgenin özellikleri kadar imparatorluğun karşı karşıya bulunduğu iç ve dış politik olaylar da büyük rol oynamıştır. Böyle olunca, Bâb-ı Âlî veya Saray pek çok durumda olaylar hakkında esnek politika izlemek mecburiyetinde kalmışlardır. Bu esnek veya tavizci politikanın sonucu olarak da mevcut nizamnâmeler, kâğıt üzerinde tam olmakla beraber, gereği gibi uygulama alanına sokulamamıştır. Dolayısıyla, alaylara mensup aşiretler de hareketlerinde az çok serbest kalmışlardır.

Bütün bunlara rağmen, alaylar ve alaylara mensup aşiretlerle İstanbul arasındaki münasebetlerde müsbet bir gelişme olmuştur ve pek çok konuda aşiretlerin merkezî otoriteye itaati sağlanmıştır. Fakat bu hususta dikkati çeken ve üzerinde durulması gereken bir gelişmeyi açıklamak yerinde olacaktır. 1895'ten itibaren çeşitli sosyal ve siyasî olayların, alaylarla ilgili nizamnamelerin uygulanmasına fırsat vermeyince veya uygulandığı hallerde bazı sakıncaların ortaya çıkmasıyla Bâb-ı Âlî'ye veya Devlet'e karşı içte ve dışta tenkidler arttı. Bu durum, Bâb-ı Âlî'nin ve devletin otoritesini sarstığı gibi, pek çok hallerde de aşiretlerin merkezî otoriteye karşı itimadını zayıflatabilirdi. Gerçekten de, Doğu Anadolu'da yapılacak reformlar hakkında Avrupa'nın baskısı Bâb-ı Âlî'yi tereddüt içinde bıraktığı gibi, bazan da yöneticileri istemiyerek de olsa, Doğu Anadolu'da müslüman halkın hoşuna gitmiyecek uygulamalara sevk ediyordu. Bu çelişkili durum, zamanla aşiretleri merkezî otoriteden soğutabilirdi. Hatta, yerli ve yabancı propogandanın etkisiyle, teşkilâtlandırılmış aşiret alayları devlete karşı tavır takınabilirlerdi. İşte bu tehlikeleri gören II. Abdülhamid, devlet-aşiretler veya Bâb-ı Âlî-aşiret alayları arasında sürdürülmesi gereken politikayı bırakarak veya ikinci plana iterek kendine has bir politika takip etmeyi benimsemiştir. Özellikle, iç muhalefetin ve dış baskıların arttığı, Makedonya olaylarının yoğunluk kazandığı bir ortamda, Hamidiye alaylarıyla ilgili şahsî politikasına daha da fazla ağırlık vererek Doğu Anadolu'yu kurtaracağına inanmakta idi.

II. Abdülhamid'in aşiretlerle ve alaylarla ilgili politikasının esas şudur : Doğrudan doğruya aşiretlerle kendi arasında bir bağ kurmak ve aşiretleri Bâb-ı Âlî'nin de aracılığı olmadan kendine bağla-

75 Şevket Beysanoğlu, *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideleri*, İstanbul 1963, s. 95-97. M. Şerif Fırat, aynı eser, aynı yer.

maktır. Bu politikanın yürütülmesinde, en çok halifelik sıfatına ve hilafet makamına güveniyordu. Zira, aşiretler yüzyıllarca madde-ten İstanbul'dan ayrı ve bağımsız yaşamalarına rağmen, mânen halife ve hilafet makamına bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Aşiretlerin bu tutumu II. Abdülhamid'in işini kolaylaştırdığı gibi, onun islamcı politikası da aşiretlerin duygularını okşuyordu. Dolayısıyla, II. Abdülhamid'le aşiret reisleri ve şeyhler arasında şahsî bağların, dostlukların doğmasını ve aynı zamanda halife-mü'minin münasebetlerinin esası olan koruyuculuk, saygı, itaat hislerinin kuvvetlenmesini sağlayacak ortam mevcuttu. Ayrıca, bu manevî münasebetleri engelleyecek her hangi bir kuvvet de yoktu.

II. Abdülhamid bu politika ile, Bâb-ı Âli'den bağımsız bir şekilde, kendisini müslüman halkın koruyucusu olarak aşiretlere kabul ettirebilmiştir. Zira, aşiretler olsun, şehirlerdeki eşraf-ayan tabakası olsun her konuda Bâb-ı Âli bürokrasisine şüphe ile bakıyorlar ve Bâb-ı Âli'yi Avrupa ile ittifak halinde gördüklerinden, Doğu-Anadolu'da Ermeniler lehine yapılan reformların sorumlusu olarak kabul ediyorlardı. Doğu-Anadolu aşiretlerinin veya müslüman halkının bu psikolojisinden yararlanan II. Abdülhamid yeri geldikçe Bâb-ı Âli bürokratlarını, Avrupa'yı, Ermenileri, hatta iç muhalefet çevrelerini kolayca suçlayarak kendisini her şeyin üstünde tutmasını ve böylece itibarını, otoritesini artırmasını bilmiştir.

II. Abdülhamid aşiret reisleriyle ve şeyhlerle olan münasebetlerini sadece hissi alanda bırakmamış, ayrıca aşiretlere bir takım somut menfaatler de sağlayarak, bunları kendine iyice bağlamıştır. Meselâ, alaylara mensup aşiretlere silah, cephane vererek onlarda padişahın kendilerini koruduğu hissini uyandırmıştır. Diğer taraftan aşiret reislerine paşalık, miralaylık gibi çeşitli rütbelerin verilmesiyle, II. Abdülhamid aşiretlerin gözünde «hamî» padişah veya halife mertebesine çıkmıştır. Aşiret reislerinin çocuklarını da İstanbul'a getirterek, onları okutması, himaye etmesi, memuriyetlere ataması gelecekte de aşiretlerin bağlılığını ve itaatini sağlaması bakımından isabetli bir politika olarak görülebilir. Bu konularda kendisini eleştirenlere II. Abdülhamid şöyle diyordu : «Çeşitli rütbeler vererek subay yaptığımız aşiret ağaları yeni durumlarından memnun oldukları gibi, bu vesile ile biraz disiplin öğreneceklerdir... Yine, aşiret ileri gelenlerinin çocuklarını İstanbul'a getirttiğim ve onlara memuriyetler verdiğim için eleştirildiğimi biliyorum. Uzun

yıllardır pek çok memuriyetlerde hıristiyan ermenileri kullandık, niçin o zaman eleştirilmedi de, kendi dinimizden olanları aynı görevlere atayınca eleştiriliyor?. Ayrıca, Bedirhan'ın çocuklarını himaye etmem ve onları İstanbul'da tutmam, güya memleketin güvenliğini tehdit ettiği gerekçesiyle, ayıplanıyor ve eleştiriliyor. Yazık!. İstenildiği şekilde yorumlanıyor. Her halükarda, aşiretlerle ilgili politikamda doğru yolda olduğuma inanıyorum⁷⁶.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid uyguladığı şahsî politikasının doğruluğundan emindir. Bu inanç yüzündendir ki, 1908 yılına kadar, kendisinin tahtta ve hilafet makamında varlığıyla kaım olabilecek, şahsî ilişkilerle aşiretleri kontrol altına alma politikasına devam etmiştir. Bundan ötürü de, aşiretler veya aşiret alayları devletten ve hükümetten ziyade II. Abdülhamid'e bağlanmışlardır denilebilir. Padişaha olan bu bağlılık ve itaat, zamanla, bir dereceye kadar aşiretleri devlete bağlılığa ve hükümetin emirlerini dinlemeye alıştırmış olduğu söylenebilir. Şayet II. Abdülhamid'in şahsî politikası araya girmeseydi, Bâb-ı Âli'nin aşiretleri sınırlı da olsa kontrol altına alması belki daha güç olacaktı. Zira, aşiretlerle, Bâb-ı Âli'nin uzantısı olan mahallî otorite ve makamlar arasındaki sürtüşmenin ve ihtilâfın varlığı bu kanaatimizi destekler mahiyettedir. II. Abdülhamid'in araya girmesiyle bu ihtilâfın bir noktada azaltılmış veya dondurulmuş olduğu kabul edilebilir. Fakat şunu da ifade edelim ki, padişahın aşiretler lehine sürdüğü bu esnek ve tavizci politikaya rağmen, aşiret alayları ve mensupları tam bir düzene sokulamamıştır. Nizamnamelerde ön görülen hususlar alaylarda uygulanamamış, zaten olaylar ve gelişmeler buna fırsat vermemiştir. Bundan ötürüdür ki, II. Abdülhamid, hiç olmazsa aşiret reislerini kendine bağlama yolunu seçmiştir. Zira, Hamidiye alaylarının kuruluşunu, gelişmesini ve düzenli bir askerî kuvvet haline gelmesini engelleyen ve istemeyen içte ve dışta çeşitli çevreler mevcuttu. Hem bu tür engeller hem de aşiretlerin eski geleneklerini sürdürme alışkanlıkları genellikle nizamnamelerin kâğıt üzerinde kalmasına sebep oluyordu. Bununla beraber, o devirdeki şartlar göz önüne alınırsa, aşiretleri tam kontrol altına almaktan ziyade, onları Hamidiye Alayları politikasıyla devlet kuvvetleri yanına çekmek, devlete destek olmalarını sağlamak önemli idi. Bu te-

min edilmiş ve sonuçta ermenilerin Doğu Anadolu'da ermenistan devleti kurmaları engellenmiştir. Dolayısıyla Doğu Anadolu ikinci bir Doğu Rumeli veya Makedonya olmaktan, Hamidiye alayları politikası sayesinde kurtarılmıştır. Zira bu politika ile aşiretler veya müslüman halk hem uyanık tutulmuş hem de silahlandırılarak varlıklarını ve Doğu Anadolu'yu müdafada kendilerine güven verilmiştir.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, Hamidiye Alaylarından, bütün gayretlere rağmen, muntazam bir askerî teşkilat kurulamamıştır⁷⁷. Alaylara daima aşiret reisleri ve ağalar hakim olduğundan, askerliğin sıkı icaplarına genellikle uyulmamıştır. Böylece, modern harp usullerini ve kaidelerini de öğrenememişlerdir. Böyle olmakla ve hatta bazı şikâyetlere sebebiyet vermekle beraber, II. Abdülhamid, kendi eseri olan Hamidiye alayları teşkilâtını himaye etmeye ve yaymaya devam etmiştir⁷⁸.

II. Meşrutiyet'ten Sonra Hamidiye Alayları

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra kurulan hükümetler Hamidiye Süvari Alaylarını tamamen kaldırmaktansa, yeniden düzene koymayı uygun görmüştür. Bu maksatla da iki komisyon teşkil ederek, birinci komisyonu Trabzonlu Binbaşı Hacı Hamdi Bey başkanlığında Rus hududuna yakın olan aşiretlere, ikinci komisyonu da Fahrettin Altay başkanlığında güneydoğu bölgelerindeki aşiretlere yollamıştır⁷⁹. Bu komisyonlar gittikleri yerlerde alayların kayıt defterlerini kontrol ederek, ölenleri çıkarmış ve askerlik yaşı gelenleri ise deftere kaydetmişlerdir. Ayrıca, alayların atları muayene edilmiş ve aşiret ileri gelenlerine yeni rütbeler verilmiştir. Böylece, 1910 yılına kadar yeni teşkilatlanma tamamlanmıştır.

Bu arada alayların adı Mahmut Şevket Paşa tarafından değiştirilerek «*Aşiret Alayları*» denilmesi karar altına alınmıştır. Hatta bir ara «*Oğuz Alayları*» adı verilmek istenmişse de sonradan vaz geçildiğini Fahrettin Altay adı geçen eserinde kaydetmektedir⁸⁰. Da-

77 Enver Ziya Karal, *aynı eser*, s. 364.

78 Saîd Paşa, *Hatırat*, İstanbul 1328, cilt II. s. 272.

79 Fahrettin Altay, *aynı eser*, s. 55.

80 Oğuz Alayları adı teklif edildiğinde Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa «*güzel amma söylene söylene uyuz alayları olur, en iyisi aşiret alayları*» olsun demiştir. Bak : Fahrettin Altay, *aynı eser*, s. 57.

ha sonraki yıllarda aşiret alaylarına yeni sancaklar ve fermanlar verilerek eskiden olduğu gibi bunların İstanbul'a bağlı kalmalarına çalışılmıştır. Hatta bu politika sonucu, Urfa civarında bulunan Karakeçili aşireti ile Viranşehir'deki Milli aşireti gönüllü olarak Balkan savaşlarına üç alayla katılmıştır.

II. Meşrutiyetten sonra Aşiret Alayları modern askerî usullere göre gerilla yani çete savaşı yapan yardımcı birlikler olarak teşkilatlandırılmak istenmiştir. Bu maksatla da pek çok yeni talimatnâme ve nizamnâme çıkarılmıştır⁸¹. Bunlar yeni geliştirilen süvari birliklerinin savaş usülleri göz önünde tutularak hazırlanmıştır.

1910 (1326) yılında çıkarılan yeni nizamnâmede aşiret alaylarının sayısının 64 olduğu işaret edilmektedir⁸². Bu nizamnâmenin birinci maddesinde teşkil ve tensik kılınacağı ve eski nizamnâmenin münfesihi olduğu belirtilmektedir. Bu nizamnâmeye göre Aşiret Hafif Süvari Alay kadrosu şu şekilde tesbit edilmiştir :

Alay Kadrosu

1 Alay kumandanı	: Nizamiyeden binbaşı veya kaymakam
1 ve 2 Aşiret reisi	: Binbaşı aşiretten. Eğer alay 2 veya 3 bölükten mürekkep ise reis olmak üzere 2 binbaşı bulunacaktır. Halen kaymakam ve kolağası rütbesine haiz reisler rütbelerini muhafaza edeceklerdir.
1 Alay kâtibi	: Nizamiyeden
1 İkinci kâtip	: Aşiretten. Aşirette bulunmaz ise nizamiyeden bir kâtip yardımcısı verilecektir.
1 İmam	: Aşiretten,
1 Tabib yüzbaşı	
1 Baytar yüzbaşı	: Seferde üçüne de birer binbaşı tayin edilir.
1 Eczacı yüzbaşı	

81 Söz konusu nizamnâmeler ve talimatnâmeler Milli Kütüphane'de mevcuttur.

82 *Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi*, İstanbul, 12 Şaban 1326.

Tüfekçi ustası : Bölgeye göre iki veya üç alaya bir tüfekçi ustası tayin edilir.

Bölük Kadrosu

- 1 Yüzbaşı : Bölük kumandanı olup, nizamiyeden tayin olunur.
- 1 Mülâzım-ı evvel : Takım kumandanı nizamiyeden,
- 1 Mülâzım-ı sani : Takım kumandanı aşiretten,

Daimî Efrad Mevcudu

- 2 Alay kalemi yazıcısı : Aşiretten, yoksa nizamiyeden
- 1 Tüfekçi yamağı
- 20 Depo muhafızı : Aşiretten

Alaylarda muvazzaf askerlik müddeti 27 yıl olup, 18 yaşından 45 yaşına kadardır. 18-21 yaş arası «ibtidaiye», 21-23 arası «Nizâmiye», 35-40 arası «Redifiye» sınıfına dahil idi. Ancak «İbtidaiye» ve «Redifiye» kısımları nizamnâmede bir neferin tehzizatı da tesbit edilmiş olup, buna göre her nefer tüfenk, kılınc, mızrak, kama, elbise, çizme, çamaşır, yağmurluk, kalpak, matra, yem torbası, timar ve eyer takımı, belleme, yemek kabı, ip, demirbaş tayinat, ihtiyat mal ve mih gibi malzemeyi yanında bulundurmak mecburiyetinde idi. Bazı erlerde tahrip ve tahkime yarayacak malzeme bulundurulacaktı.

Nizamname 71 maddeden ibaret olup, eskilerine göre pek az farklılıklar taşımaktadır. Nizamname 12 şaban 1328 (22 Ağustos 1910) yılında basılmış ve yürürlüğe girmiştir^{83a}. İki yıl sonra yani 1912 yılında bu nizame yeniden düzenlenerek yeni bir şekil verilmiş ve böylece 120 maddeden ibaret olan bu nizame ile Aşiret Alayları

82a Aynı yer.

yeniden teşkiltâlandırılmıştır⁸³. Buna göre, Aşiret alayları birleştirilerek «Aşiret Süvari Fırkaları» meydana getirilmiştir⁸⁴. Fırkaların kadrosu şöyledir :

- Fırka kumandanı : Mirliva
- Erkan-ı harp : Binbaşı veya yüzbaşı
- Mülhak zabıt : Yüzbaşı veya mülâzım-ı evvel
- Ahz-ı asker memuru : Alay emiri veya alay kâtibi
- Sivil memur
- Küçük zabıt
- Odacı

Alay ve bölük kadrolarında her hangi bir önemli değişiklik olmamakla beraber, kadrolara daha fazla nizami subay tayin edilmesi ve böylece aşiret ileri gelenlerinin alaylardaki rolünün azaltılması yoluna gidilmiştir. Bunların dışında bir de yedi kişilik «Aşiret Süvari Müfettişliği» kurulmuş ve başkanlığına bir Ferik (Tümgeneral) tayin edilmiştir.

Aşiret süvari alaylarının vazifeleri ve eğitimlerinin nasıl ve neden ibaret olacağı da 1911 tarihli bir talimatnâme ile açıklığa kavuşturulmuştur⁸⁵. Aynı zamanda «Cerad nizamı» denilen bu talimat, alaylardan daha iyi faydalanabilmek için, bazı yabancı ordularda kabul edilen manevra ve muharebe nizamının Aşiret Alaylarına tatbikini öngörüyordu. Buna göre, ordu tarafından desteklenen alayların vazifesi düşman süvarisinin yanaşık nizamdaki kıtaatını dağıtmak, düşman keşif kollarına güçlük çıkarmak, düşmanı yanıltmak, ovalamak ve basmak, çekilen düşmanı takip etmekten yani bir nevi çete muharebesi yapmaktan ibaretti.

II. Meşrutiyetten sonra askerî düşüncelerle hazırlanmış olan nizamnamelerin, uygulamada ne gibi sonuçlar verdiğini kesin olarak bilemiyoruz. Ancak, gerek Birinci Dünya Harbinde gerekse milli mücadele zamanında aşiret alaylarının bazı askerî görevler aldıkları ve Doğu Anadolu'nun savunmasına katkıda buldukları bilinmektedir.

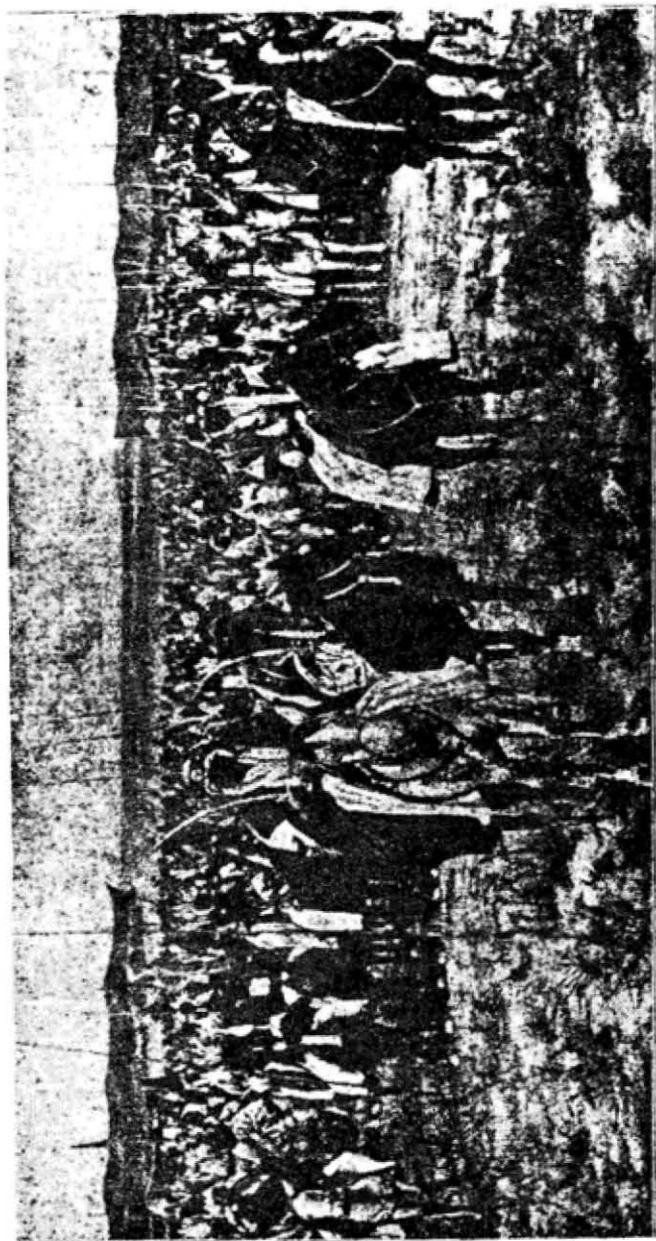
83 *Aşiret süvari alayları Nizamnamesi*, İstanbul, 6 mart 1328.

84 Fıkra, tümen karşılığıdır.

85 Aşiret Hafif Süvari Alaylarının (cerad) hareketına mahsus talimat, İstanbul, 1327.

Sonuç

1891 yılında kurulmaya başlanan Hamidiye Hafif Süvari Alayları üzerinde, şimdiye kadar ciddi bir araştırma yapılmadığından, konunun önemi pek anlaşılammış veyahut da sadece askerî bir mesele olarak görülmüştür. Halbuki Hamidiye Alayları çeşitli yönleriyle, yakın tarihimizin diğer meselelerinden soyutlamak mümkün değildir. Evvelâ II. Abdülhamid politikasının anlaşılması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. Zira, olaylar II. Abdülhamid politikasının bir parçası veya uzantısıdır. İkinci olarak, Doğu Anadolu'nun sosyal ve siyasî hayatında oynadıkları rol yönünden de önemleri artmaktadır. Nitekim bu araştırmamızda Hamidiye Alaylarının, II. Abdülhamid'in takip ettiği *merkeziyetçilik anlayışıyla, sosyal ve siyasî güçler arasında denge kurma politikasıyla, islamcı düşüncesiyle, reform ve askerî görüşleriyle*, yakından ilgisi olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken, elimizde bulunan ve yararlandığımız arşiv belgelerinin sınırlı olduğunu ifade etmek isteriz. Özellikle ileride, Yıldız Arşivinin tasnifi tamamlandıktan sonra, bu konuyla ilgili pek çok belgenin ortaya çıkacağı ve meselenin daha da etrafınca açıklığa kavuşacağı inancındayız. Dolayısıyla araştırmamızı, ileride yapılacak incelemelere bir başlangıç olarak kabul etmekteyiz. Bununla birlikte «Hamidiye Alayları» konusunu ana hatlarıyla ortaya çıkarmaya çalıştığımızı söyleyebiliriz.

فردی سوارلی آیلاری
(Hamidiye Suvari)
Alaylari